

روایت

دستاوردهای انقلاب اسلامی

جهاد تبیین، جهاد روایت - ۲

بهمن ۱۴۰۰

معاونت سیاسی نمایندگی ولی فقیه در سپاه

روایت دستاوردهای انقلاب اسلامی

جهاد تبیین، جهاد روایت - ۲

معاونت سیاسی نمایندگی ولی فقیه در سپاه

جمعی از نویسندگان

شمارگان: ۵۰۰۰

بهمن ۱۴۰۰

مقدمه:

جنگ روانی - رسانه‌ای (شناختی) در کنار تحریم و فشارهای حداکثری دو محور جنگ ترکیبی دشمن در شرایط کنونی است که به ترتیب با کارگزاری جریان تحریف و تحریم در حال اجرا شدن علیه دولت و ملت ایران است. در این میان، جنگ شناختی، بر دستگاه‌های محاسباتی متمرکز است و در این جنگ، از طریق عملیات روانی علیه ایده‌ها، ساختارها، رفتارها، کارگزاران، راهبردها، سیاست‌ها و در کل، هر آنچه رنگ‌وبویی از نظام و انقلاب داشته باشد، تلاش می‌شود تا از نظام اعتبارزدایی شود و به عبارت دقیق‌تر، تصویری نامطلوب و ناکارآمد از نظام ایجاد کنند. این جنگ شناختی، هم‌اکنون در حوزه‌های مختلف در جریان است و یکی از حوزه‌های مهمی که اتفاقاً این جنگ شناختی بیش و پیش از سایر حوزه‌ها بر آن متمرکز شده است، حوزه دستاوردهای انقلاب اسلامی است.

درواقع، تلاش برای تطهیر رژیم شاه و ارائه تصویری کارآمد از این رژیم و همچنین، زیرسؤال بردن دستاوردهای انقلاب اسلامی و بن‌بست‌نمایی از شرایط کنونی و آینده‌ی کشور، دو محور مهم در جنگ شناختی علیه انقلاب و نظام جمهوری اسلامی در سال‌های اخیر است که در برهه‌ی کنونی، تمرکز زیادی بر آن معطوف شده است.

اساسی‌ترین هدف طراحان و مجریان این نقشه، این است که با تصویرسازی مطلوب از رژیم شاه، از انقلاب و نظام جمهوری اسلامی، مشروعیت‌زدایی کنند. به عبارت دیگر، تطهیر کنندگان رژیم شاه در صدد هستند تا اینگونه به مخاطبان خود القا کنند که اساساً شرایط کشور در زمان پهلوی دوم نامساعد نبود که نیازی به انقلاب و اعتراض باشد؛ یعنی در واقع، اینها در صدد هستند تا با این داستان‌سرایی‌های کاذب، یکی از علل موجد انقلاب را مخدوش سازند. به بیان دیگر، تبلیغات مذکور با این هدف صورت می‌گیرد که این تردید را در ذهن مردم ایجاد کند که در شرایطی که رژیم شاه، اقدامات مناسبی انجام می‌داد و به تعبیر خود شاه، کشور را به «دروازه‌های تمدن» نزدیک کرده بود، انقلاب ضرورتی نداشت!!! هدف قرار دادن ماندگاری انقلاب نیز مورد نظر تبلیغات مذکور است؛ بدین معنا که با هدف قرار دادن علت موجد انقلاب و دستاوردهای آن، در صدد هستند تا در شرایط کنونی، ماندگاری انقلاب را از بین ببرند.

برای مقابله و خنثی‌سازی این نقشه دشمن باید ضمن اثبات کارآمدی نظام در عرصه‌های عملی و موفقیت در حل و رفع چالش‌های زندگی روزمره مردم، تصویری واقعی از ناکارآمدی‌ها و ماهیت

فاسد، استبدادی و وابسته رژیم شاه ارائه شود و در نقطه‌ی مقابل، دستاوردهای انقلاب اسلامی بازخوانی شود. در واقع، در کنار تلاش برای ارتقای سطح کارآمدی به منظور گره‌گشایی از مسائل زندگی روزمره مردم، باید به جهاد تبیین با دو محور توجه جدی صورت گیرد؛ ارائه روایت و تحلیل واقعی و درست از وضعیت کشور در زمان رژیم شاه و ارائه‌ی روایت و تحلیل واقعی و درست از دستاوردهای انقلاب و نظام. به عبارتی، بایستی با روایت‌گری و تبیین دقیق تلاش شود تا جامعه مخاطب، بویژه نسل جوان و انقلاب‌نندیده، ضمن درک تفاوت‌های زمان حاضر کشور با گذشته، به قضاوتی منصفانه و مبتنی بر واقعیت‌ها از ناکارآمدی‌های رژیم شاه و دستاوردهای انقلاب برسد.

براین اساس، در متن دو بخشی حاضر که با عناوین «روایت دوران سیاه پهلوی و روایت دستاوردهای انقلاب اسلامی» به همت همکاران اداره تحلیل و هدایت سیاسی به ویژه آقای مصطفی قربانی تهیه و تدوین شده است، تلاش شده تا روایتی صحیح و دقیق از وضعیت کشور در زمان رژیم شاه و همچنین دستاوردهای انقلاب اسلامی در ابعاد و حوزه‌های مختلف ارائه شود. امید است که برای کارشناسان و هادیان سیاسی مفید باشد.

یداله جوانی

معاون سیاسی نمایندگی ولی فقیه در سپاه

بخش اول

دستاوردهای بنیادین و معنوی انقلاب اسلامی

هرچند دستاوردهای مادی انقلاب اسلامی نیز قابل توجه و دفاع می‌باشد که در ادامه به آنها می‌پردازیم، اما چنانچه در تبیین دستاوردهای انقلاب فقط به دستاوردهای مادی اکتفا شود، نه تنها تصویر و درک کاملی از آنچه انقلاب انجام داده است، بویژه برای نسل جوان ایجاد نمی‌شود، بلکه این شیوه بازگویی اساساً جفا در حق انقلابی است که دلیل اساسی رخداد و پیروزی آن، ماهیت معنوی دارد. براین اساس، بازگویی و تبیین دستاوردهای معنوی انقلاب اسلامی، درواقع، دفاع از فلسفه و دلیل رخداد انقلاب اسلامی است. ضمن اینکه باید توجه داشت که توجه به دستاوردهای معنوی انقلاب اسلامی سبب می‌شود تا با نگاهی منصفانه‌تر و معتدل‌تر به ارزیابی نواقص کارآمدی و دستاوردهای مادی انقلاب اسلامی پردازیم. منظور از دستاوردهای معنوی نیز فقط دستاوردهای معطوف به ترویج معنویت نیست، بلکه آن دسته دستاوردهایی است که مانند دستاوردهای اقتصادی، ملموس نیست، بلکه ماهیت فرهنگی - معرفتی - هویتی دارد، اما قطعاً در ارزیابی کارنامه انقلاب اسلامی تأثیر تعیین کننده دارند. نکته مهم درباره این قبیل دستاوردها آن است که اتفاقاً وجه ممیز انقلاب اسلامی در مقایسه با سایر انقلاب‌ها بیشتر معطوف به همین دستاوردها بوده و اگر هم در حوزه‌های مادی، علمی و... دستاوردهایی خلق شده، به دلیل موفقیت انقلاب در حصول این قبیل دستاوردها می‌باشد. مهمترین دستاوردهای بنیادین و معنوی انقلاب اسلامی عبارت‌اند از:

۱. **ایجاد نظام ولایی (مردم‌سالاری دینی):** تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران؛ اولاً نقشی سیاسی اجتماعی برای دین قائل نبودند و ثانیاً متأثر از ایدئولوژی لیبرالیسم، لازمه مردم‌سالار بودن را حذف خداوند و دین از عرصه زندگی و بویژه حوزه سیاست، می‌دانستند. امام خمینی (ره) نهضت خود را درست در نقطه مقابل این دو تصور رایج شروع کردند. به گونه‌ای که ایشان در اولین بیانیه مبارزاتی شان در ۱۵ اردیبهشت ۱۳۲۳ با شروع بیانیه خود با آیه شریفه «أَلَمْ نَعْطِكُمْ بِوَأَحَدَةٍ

أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مِثْلَ قِيَامِ رَبِّكُمْ» مردم را به قیام برای خدا فراخواندند. قیام برای خدا، قیامی که مبتنی بر حضور مردم در صحنه باشد، دو نکته و گزاره اصلی در این آیه شریفه است که دقیقاً در نقطه مقابل آن دو باور رایج قرار دارند و مورد تأکید امام(ره) بودند.

در ۲۲ مهر ۱۳۵۷ نیز ایشان در پاریس در مصاحبه با فیگارو برای اولین بار در خصوص نوع نظام سیاسی آینده از «جمهوری اسلامی» نام بردند و در توضیح خصوصیات آن فرمودند که «حکومت جمهوری اسلامی مبتنی بر ضوابط اسلام، متکی به آرای ملت خواهد بود. جمهوریت نماد مردم‌سالاری و اسلامیت نماد خدامحوری. موفقیت در استقرار این الگو، به معنای رد ادعای معتقدان به جدایی دین از سیاست و اثبات این مسأله مهم است که خدامحور بودن با مردم سالار بودن منافاتی ندارد.

خلق این دستاورد در جامعه‌ای که اکثریت آنها واجد باورهای مذهبی هستند و خواهان حاکمیت دین در تعیین مقدرات خود هستند، بسیار حائز اهمیت است. اگر تصور کنیم که حکومتی در ایران باشد که ولو بتواند توسعه و رفاه ایجاد کند، اما نسبت به باورهای مذهبی مردم بی‌توجه باشد، باز توسط مردم مورد پذیرش قرار نخواهد گرفت، اهمیت این دستاورد بیشتر روشن می‌شود. علاوه بر این، این نظام ولایی، پایه‌ی استحکام، بالندگی، شکوفایی و اقتدار کشور بوده و ضمن دفع تهدیدات مختلف، در حوزه‌های مختلف با رهنمودهای ولی فقیه، دستاوردهای مهمی ایجاد کرده است.

۲. حل بحران مشارکت سیاسی: متأثر از ایجاد نظام مردم‌سالاری دینی با کیفیت و مختصات مذکور، بلافاصله بعد از پیروزی انقلاب، نقش آفرینی مردم در تعیین مقدرات خود از بالاترین سطوح مانند انتخاب رهبری و رئیس‌جمهور تا سطوح محلی مانند انتخاب شوراهای اسلامی شهر و روستا آغاز شد که پیش از این فاقد سابقه بوده است. رهبر معظم انقلاب در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی نیز به این نکته تصریح دارند. بنابراین، انقلاب بحران مشارکت سیاسی را براحتی حل کرده و امروز دیگر مردم مشتی رعیت که باید مطیع چشم و گوش بسته شاهنشاه باشند، نیستند، بلکه با رأی و اراده‌ی آنهاست که مقدرات کشور تعیین می‌شود.

۳. گسترش معنویت و اخلاق: رهبر معظم انقلاب اسلامی درباره ترویج برخی از مهمترین مصادیق معنویت و اخلاق در جامعه در بیانیه گام دوم می‌فرمایند:

«... رویکرد دینی و اخلاقی در جمهوری اسلامی، دل‌های مستعد و نورانی بویژه جوانان را مجذوب کرد و فضا به سود دین و اخلاق دگرگون شد. مجاهدت‌های جوانان در میدان‌های سخت از جمله

دفاع مقدس، با ذکر و دعا و روحیه‌ی برادری و ایثار همراه شد و ماجراهای صدر اسلام را زنده و نمایان در برابر چشم همه نهاد. پدران و مادران و همسران با احساس و وظیفه‌ی دینی از عزیزان خود که به جبهه‌های گوناگون جهاد می‌شتافتند دل‌کنند و سپس، آنگاه که با پیکر خون‌آلود یا جسم آسیب‌دیده‌ی آنان روبه‌رو شدند، مصیبت را با شکر همراه کردند. مساجد و فضاهای دینی رونقی بی‌سابقه گرفت. صف نوبت برای اعتکاف از هزاران جوان و استاد و دانشجو و زن و مرد و صف نوبت برای اردوهای جهادی و جهاد سازندگی و بسیج سازندگی از هزاران جوان داوطلب و فداکار آکنده شد. نماز و حج و روزه‌داری و پیاده‌روی زیارت و مراسم گوناگون دینی و انفاقات و صدقات واجب و مستحب در همه‌جا بویژه میان جوانان رونق یافت و تا امروز، روزه‌روز بیشتر و با کیفیت‌تر شده است. و اینها همه در دورانی اتفاق افتاده که سقوط اخلاقی روزافزون غرب و پیروانش و تبلیغات پُر حجم آنان برای کشاندن مرد و زن به لجن‌زارهای فساد، اخلاق و معنویت را در بخش‌های عمده‌ی عالم منزوی کرده است؛ و این معجزه‌ای دیگر از انقلاب و نظام اسلامی فعال و پیشرو است.»

مبتنی بر همین معنویت بود که هم انقلاب اسلامی توانست در شرایط خفقان حاکم بر کشور، پرده‌های افکنده شده بر دل‌ها را کنار بزند و تحولی ایجاد کند که تا پیش از این کسی نتوانسته بود مانند آن را رقم بزند. علاوه بر این، همین عنصر معنویت به مثابه یک عنصر موازنه‌ساز در برابر تهاجم‌های متعدد دشمن، از جمله در هشت سال دفاع مقدس، توانسته است درجه‌ی استقامت و پایداری ملی را به سطحی فراتر از توانایی‌های مادی ارتقا دهد.

۴. از بین بردن ماهیت طبقاتی دولت در ایران: جمهوری اسلامی ماهیت طبقاتی دولت در ایران را از بین برد و به جای اتکا به طبقه‌ای خاص، به عموم مردم تکیه کرد. در واقع، جمهوری اسلامی عرصه سیاست و قدرت را به روی همه مردم گشود. در اثر این تحول، هم سیاست خصلت توده‌ای یافت و هم زمینه‌های لازم برای تحول در صورت‌بندی اجتماعی ایران فراهم شد. به این ترتیب که طبقات پائین، طبقه متوسط سنتی و برخی گروه‌های شأنی و منزلتی مانند روحانیت، نه تنها فرصت بروز و ظهور بیشتری پیدا کردند، بلکه در سلسله‌مراتب سیاسی اجتماعی کشور در زمره‌ی سروران قرار گرفتند. به طور دقیق‌تر، اینان از یک سو، متأثر از شرایط دهه اول انقلاب بویژه دفاع مقدس و نقش مسلطی که این طبقات و گروه‌ها در دوران جنگ داشتند و از سوی دیگر، به دلیل کناره‌گیری و حذف گروه‌های چپ و ملی‌گرا، به منزلت هم‌مونی‌ک رسیدند. دستاورد این مهم، میدیدن روح خودباوری و اعتماد به نفس در مردم، بویژه در طبقات پائین و مستضعف بود.

۵. **ایجاد برابری نسبی فرصت‌ها:** انقلاب اسلامی با براندازی نظام کاست گونه‌ی سابق و ایجاد نظامی مبتنی بر برابری فرصت‌ها و امتیازات برای شهروندان، در زمینه‌سازی برای رشد و شکوفایی استعدادهای مردمی و ایجاد تحرک اجتماعی نقش آفرین بوده است. اگرچه بحران توزیع به طور کامل حل نشده است و هنوز هم در داخل کشور نقاط محرومی وجود دارد، اما متأثر از این عوامل، امروزه کسی نمی‌تواند جمهوری اسلامی را متهم کند که به وضعیت اقتصادی مردم خود توجه نداشته است. متأثر از این دستاورد، به تعبیر رهبری معظم انقلاب، انقلاب دیوارهایی را که رژیم شاه میان مردم ایجاد کرده بود را برداشت و برای همه، فرصت تحرک و خودشکوفایی ایجاد کرد. این دستاورد ممکن است در شرایط امروزی که نسل جوان با یک وضعیت بالنسبه تثبیت شده در این زمینه مواجه است، قابل درک نباشد، اما وقتی به تجربه‌ها و خاطرات پیشینیان دقت کنیم، متوجه می‌شویم که در رژیم سابق، توده‌های مردم از حداقل امتیاز و منزلت برخوردار بودند و در عوض، طبقه متوسط شهری، حلقه اطراف شاه و درباریان و سرمایه‌داران بیشتر امتیازات انحصاری را در اختیار داشتند. حتی بسیاری از امور چون تحصیل که امروز در سایه‌ی برکات انقلاب عمومی شده، در دوره‌ی پیش از انقلاب برای طبقات پائین به سهولت امکان‌پذیر نبود.

۶. **قطع نفوذ خارجی و تأمین استقلال ملی:** یک ویژگی پایدار در تاریخ تحولات سیاسی اجتماعی معاصر ایران دخالت، نفوذ و تهاجم خارجی بوده است که نقض تمامیت ارضی و هویت سرزمینی ایران را در پی داشته است. شکست ایران در جنگ‌های اول و دوم ایران و روس در عهد قاجار، سرآغازی برای نفوذ و دخالت بیگانگان در تعیین مقدرات ملت ایران بود.

انقلاب مشروطه نقطه عطفی در بسط نفوذ روس و انگلیس در ایران بود. این انقلاب منجر به قدرت‌گیری روشنفکران فراماسون سکولار وابسته به انگلیس شد و این به معنای کاهش قدرت دربار در حیات سیاسی ایران و به تبع آن، کاهش نفوذ روس‌ها در ایران بود. بنابراین، روس‌ها به مخالفت با انقلاب مشروطه در ایران پرداختند، به گونه‌ای که مجلس اول مشروطه را به توپ بستند. روس‌ها در اقدام بعدی خود با اولتیماتوم به دولت ایران برای اخراج مستشار آمریکایی، مورگان شوستر از ایران، دولت ایران را تحت فشار قرار دادند و عملاً موجب تعطیلی مجلس دوم مشروطه شدند. روس و انگلیس در اقدام بعدی خود، با انعقاد قرارداد ۱۹۰۷ ایران را به سه منطقه تقسیم کردند و سپس با انعقاد قرارداد ۱۹۱۵، نیروهای قزاق تحت رهبری روسیه و پلیس جنوب تحت رهبری انگلیس برای حفاظت از منافع خود در ایران تشکیل دادند.

در مقطع بعدی، دخالت بیگانگان موجب روی کار آمدن حکومت دیکتاتوری رضاخان پهلوی شد که در واقع، تمامی دستاوردهای انقلاب مشروطه را به طور کامل از بین برد و آنگاه که در جریان جنگ جهانی دوم، رضا شاه اندکی از خود استقلال عمل نشان داد، وی را برکنار و پسرش را به جای وی به سلطنت نشانند و حتی خاک ایران را اشغال کردند. جالب آنکه در همان زمان، کنفرانس تهران با حضور رهبران آمریکا، شوروی و انگلیس؛ یعنی روزولت، استالین و چرچیل برای تعیین خروج از ایران و همچنین تعیین ترتیبات حاکم بر جهان پس از پایان جنگ جهانی دوم تشکیل شد و در شرایطی که طبیعتاً می‌بایست دولت ایران در این کنفرانس یک طرف مذاکره می‌بود، آنها حتی اجازه ندادند که شاه ایران در این مذاکرات شرکت و در جریان روند مذاکرات قرار بگیرد. با این وجود، متفقین نیروهای خود را حتی پس از پایان جنگ تا مدت‌ها در خاک ایران نگه داشتند.^۱ در دوره ملی شدن صنعت نفت هم آنگاه که دکتر مصدق می‌رفت تا ضربه کاری خود را بر پیکر امپراتوری انگلیس وارد آورد، با تحریم نفتی غربی‌ها و شوروی مواجه شد و سرانجام با کودتایی که از سوی عوامل سازمان سیا و با هماهنگی‌های صورت گرفته میان آمریکا و انگلیس صورت گرفت، حکومت مردمی دکتر مصدق سرنگون شد.

از این زمان به بعد، نفوذ آمریکا در ایران به طور بی‌سابقه‌ای افزایش می‌یابد، به گونه‌ای که ایران به عضویت پیمان سنتو درآمده و پس از آن، قرارداد دوجانبه دفاعی میان ایران و آمریکا منعقد می‌شود. از این به بعد، در چارچوب دکترین دواستونی نیکسون - کیسینجر، نقش ژاندارمی منطقه از سوی آمریکا به ایران و اگذار می‌شود و در واقع، ایران به عاملی جهت تأمین منافع آمریکا در منطقه تبدیل می‌شود که حاصل این امر برای ایران، جدایی بحرین و ادعاهای امارات در خصوص جزایر سه گانه و... است.

آمریکا پس از این و در شرایطی که حوادث انقلاب اسلامی در ایران اوج گرفته بود، از اقدامات و حشیانه دژخیمان رژیم شاه حمایت می‌کرد، به گونه‌ای که کارتر، رئیس جمهور آمریکا از اقدامات سرکوبگرانه رژیم شاه در به خاک و خون کشیدن قیام ۱۷ شهریور مردم تهران حمایت به عمل آورد. کارتر در اقدام بعدی خود از نخست وزیر بختیار حمایت کرد و حتی از سوی آمریکا ژنرال هایزر

۱ . عبدالرضا هوشنگ مهدوی (۱۳۹۶)، تاریخ روابط خارجی ایران (از ابتدای دوران صفویه تا پایان جنگ دوم جهانی)، چاپ

نیز روانه تهران شد تا برای حفظ ساختار ارتش و نهاد سلطنت در ایران، کودتایی در ایران انجام دهد که موفق نمی‌شود. بنابراین، مشخص است که قبل از انقلاب اسلامی، ایران براحتی مورد تاخت و تاز قرار می‌گیرد و حالت حیات خلوتی داشته که قدرت‌های خارجی هرگاه که می‌خواستند، تحولات موردنظر خود را در آن شکل می‌دادند.

اما پس از پیروزی انقلاب اسلامی؛

بلافاصله عضویت ایران در پیمان سنتو ملغی اعلام و پیمان دوجانبه دفاعی با امریکا نیز باطل اعلام شد، پایگاه‌های استراق سمع امریکا در داخل خاک ایران در مجاورت شوروی برچیده شد و در ارتباط با شوروی نیز انقلابیون مواد ۵ و ۶ قرار داد مودت را ملغی اعلام کردند. قرارداد ۱۹۲۱ (قرارداد مودت) میان ایران و شوروی بود که مواد ۵ و ۶ آن مقرر می‌داشت که چنانچه در داخل خاک ایران تهدیدی متوجه شوروی شود، این کشور می‌تواند خود رأساً برای رفع تهدید دست به کار شود. همین مواد، ابزار بسیار مستحکمی برای فشار شوروی بر دولت ایران بود؛ رضاشاه و پسرش کوشش کردند تا این مواد را لغو کنند که نتوانستند، اما بعد از پیروزی انقلاب اسلامی این مواد با قاطعیت ملغی اعلام شد.^۲ با وجود آغاز جنگ تحمیلی عراق علیه نظام نوپای اسلامی و علی‌رغم شروع حرکت‌های تجزیه‌طلبانه‌ی متعدد در داخل کشور، از جمله در کردستان، گنبد، سیستان و خوزستان، نیز نه تنها وجبی از خاک ایران جدا و به تصرف دشمن در نیامد، بلکه به واسطه‌ی الطاف خداوند و حضور مردم در صحنه، بویژه جانفشانی پاسداران سپاه اسلام، نه تنها همه آن توطئه‌ها دفع شد، بلکه جمهوری اسلامی ایران در یک جنگ نابرابر به پیروزی هم نایل شد.

در شرایط کنونی نیز، با عنایات پروردگار، جمهوری اسلامی ایران به حدی از اقتدار و توان رسیده است که هیچ قلدری فکر تجاوز و خدشه‌دار ساختن ثبات، استقلال و تمامیت ارضی کشور را به سر خود راه نمی‌دهد و این همه حاصل تشعشع امواج نورانی و حیات‌بخش انقلاب اسلامی ایران است که در داخل کشور تأییدن گرفته و اینگونه مایه‌ی عزت برای اسلام و ایران شده است. اهمیت این برکت بیش از هر عاملی بدان سبب است که درست در شرایط ناپایدار و ناامن محیط منطقه‌ای و وجود خصومت‌های متعدد بین‌المللی، انقلاب اسلامی با اتکا به توان و ظرفیت‌های داخلی توانسته است با قطع نفوذ خارجی، ثبات، امنیت و تمامیت ارضی مستحکم خود را تأمین کند.

۲. روح‌الله رضانی (۱۳۹۲)، چارچوبی تحلیلی برای بررسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، ترجمه علیرضا طیب،

۷. پاسداشت آزادی بیان و انجمن: در حوزه پاسداشت آزادی بیان و انجمن باید گفت که آزادی تشکیل احزاب و انجمن‌های مختلف، آزادی منتقدین، آزادی فعالیت رسانه‌ها و مطبوعات منتقد، تنوع رسانه‌ها در کشور و... همگی گویای پذیرش و احترام به آزادی بیان و انجمن در کشور است که پیش از انقلاب، فاقد سابقه بوده است. ضمن اینکه امروزه به سبب گسترش فضای مجازی در کشور، آزادی بیان عجیبی در کشور ایجاد شده و هر کسی براحتی می‌تواند دیدگاه‌های خود را در این فضا منتشر کند و حتی انواع و اقسام انتقاد را مطرح کند. اهمیت این موضوع وقتی بیشتر درک می‌شود که بدانیم رضا شاه پهلوی حتی به نزدیک‌ترین افراد خود که کوچک‌ترین انتقاداتی از برنامه‌های وی داشتند، رحم نکرد و همگی آنها را یا عزل یا اعدام کرد. جالب آنکه عمده‌ی آنها از مهم‌ترین طرفداران رضا شاه بودند. به عنوان مثال، علی اکبر داور، وزیر عدلیه و کسی بود که نظام قضایی ایران را در دوره رضا شاه تغییر داد و پایه‌گذار دادگستری نوین ایران است، اما چون در قضیه‌ای مغضوب رضا شاه واقع شد، عزل و از شدت ترس از برخورد رضا شاه با وی، خودکشی کرد.

۸. دستیابی به دانش‌های راهبردی: در اقتصاد بین‌الملل، کشورها را به سه دسته تقسیم می‌کنند؛ کارآفرینان (کشورهایی که می‌توانند مزیت بیافرینند)، کارخانه‌داران و تولیدکنندگان مواد اولیه. نکته مهم در این میان این است که بیشترین ارزش افزوده‌ای که در نتیجه فعالیت‌های اقتصادی در سراسر دنیا حاصل می‌شود، نصیب کشورهای کارآفرین می‌شود؛ یعنی عملاً بخش اعظم ثروت دنیا در اختیار کشورهای کارآفرین قرار می‌گیرد و آنها عبارتند از کشورهای گروه ۷ که اکنون در ترکیب با کارخانه‌داران، گروه بیست را تشکیل داده‌اند.

بنابراین اگر در سابق با لشکرکشی و حضور مستقیم در کشورها به استثمار کشورها می‌پرداختند، اکنون از طریق ترتیبات حاکم بر اقتصاد جهانی، به استثمار کشورها می‌پردازند و تداوم حیات آنها نیز به این است که این سیستم همچنان بدین روال به کار خود ادامه دهد. حال سؤال این است که اگر کشوری بخواهد در زمره‌ی کشورهای کارآفرین قرار بگیرد، باید چه کند؟ کارآفرینی مسأله‌ای است که در حوزه فنی مهندسی متبلور می‌شود مانند فناوری هسته‌ای، فناوری نانو، صنعت هوافضا و ...

بنابراین، کشورهایی که از ترتیبات حاکم بر نظم کنونی حاکم بر نظام بین‌الملل سود می‌برند، در مسیر حرکت سایر کشورهایی که از یک سو در جرگه آنان قرار ندارند و از سوی دیگر برای دستیابی به این فناوری‌ها تلاش می‌کنند، مانع ایجاد می‌کنند؛ زیرا در صورتی که کشورهای دیگر بتوانند به جرگه کشورهای کارآفرین پیوندند، از توان لازم برای بهره‌برداری از منابع اولیه خود و

تبدیل آنها به کالاهای مورد نیاز برخوردار می‌شوند، ضمن اینکه همین امر سبب می‌شود که این کشورها بتوانند نیازهای بازار داخلی خود را نیز تأمین کنند. بنابراین، با پیشرفت سایر کشورها در حوزه‌های فنی مهندسی، از دو جهت منافع کشورهای استعمارگر تهدید می‌شود:

۱- دیگر نمی‌توانند مانند سابق براحتی و با قیمت ارزان به مواد اولیه لازم برای تولید کالا دست یابند؛
 ۲- نمی‌توانند بازار مصرف کشورها را در اختیار بگیرند.

از این جهت دستیابی کشورهای مستقل به فناوری‌های نوین بسیار حائز اهمیت است. بنابراین، این فناوری‌ها برای جمهوری اسلامی ایران یک ظرفیت درون‌زا است و می‌توانند در تقویت ساخت درونی قدرت برای جمهوری اسلامی ایران موثر باشند. بنابراین می‌توانند موجبات تحکیم هرچه بیشتر استقلال نظام اسلامی، در تمامی ابعاد، شوند. به این نکته هم باید توجه کرد که جمهوری اسلامی با خیز برداشتن در دستیابی به این دانش‌ها عملاً به حیطة‌ای وارد شده است که تا پیش از این در انحصار تعداد معدودی از کشورها قرار داشت. اهمیت این فناوری‌ها به گونه‌ای است که چنانچه در سال‌های آتی در مقیاس کارخانه‌ای به کارگیری شوند، می‌توانند کشور را از وابستگی به درآمدهای نفتی نجات دهند.

اهمیت دستاوردهای بنیادین و معنوی انقلاب اسلامی به هیچ‌وجه کمتر از دستاوردهای مادی و ملموس آن نیست. مجموع این دستاوردها از یک سو به انسانی‌تر شدن شرایط زندگی در کشور کمک کرده و از سوی دیگر، درجه‌ی اعتماد به نفس، خودباوری و حتی خودشکوفایی ملی در ایران را ارتقا داده است. براین اساس، اگر امروز در حوزه‌های دفاعی و علمی، جوانان این مرزوبوم، مرزهای دانش را جابجا کرده‌اند، این در سایه‌ی خودباوری و اعتماد به نفسی است که موتور محرکه آن انقلاب اسلامی است.

بخش دوم

خدمات عمومی و رفاهی

انقلاب اسلامی در تلاش برای بهبود نسبی شاخص‌های رفاهی موفق بوده است. در واقع، طی سال‌های بعد از انقلاب افزایش قابل توجهی در دسترسی به خدمات اساسی و لوازم خانگی رخ داده، به طوری که با وجود گسترش شهرنشینی که اغلب به افزایش اجاره‌نشینی منجر می‌شود، مالکیت مسکن همچنان بالا باقی مانده و مساحت سرانه خانه‌ها افزایش یافته است (به استثنای سه سال اخیر)، شکاف شهری - روستایی در دسترسی به خدمات اساسی مانند آب، برق، گاز، تلفن، راه، بهداشت و درمان و... به طور چشم‌گیری کمتر شده است و در نهایت، شکاف نهایی میان مناطق روستایی و شهری نیز کمتر شده است. در این زمینه، سیاست‌های حمایت از طبقه فقیر، مانند برق‌رسانی به روستاها و سهمیه‌بندی طیف وسیعی از کالاهای مصرفی، در دهه اول انقلاب دنبال شد. مساعدت مستقیم به فقرا از طریق شبکه‌ای از مؤسسات خیریه نیمه‌دولتی که بزرگ‌ترین آن‌ها کمیته امداد است، نیز بر کاهش فقر تأثیر داشته است. در اینجا صرفاً به بخشی از خدمات عمومی و رفاهی که بعد از پیروزی انقلاب اسلامی رخ داده است، اشاره می‌شود.

۱. برق‌رسانی: پیش از پیروزی انقلاب اسلامی و در اوج فعالیت‌های رژیم طاغوت، تنها ۳/۱ میلیون مشترک برق، اعم از خانگی، عمومی، صنعتی و کشاورزی، وجود داشت؛ این در حالی است که براساس سالنامه‌ی آماری کشور در سال ۱۳۹۵،^۳ این رقم از مرز ۳۳ میلیون مشترک گذشته و تا آن زمان، ۳۳ میلیون و ۸۲۴ هزار مشترک برق، اعم از خانگی، عمومی، صنعتی و کشاورزی، از نعمت برق برخوردارند. از این رقم، ۲۷ میلیون و ۳۵۴ هزار اشتراک مربوط به مشترکان خانگی می‌باشد.^۴ لازم به ذکر است که هم اکنون تمام روستاهای کشور از نعمت برق برخوردارند. این در حالی است که در سال‌های دهه ۱۳۵۰، ۹۶ درصد روستاها برق نداشتند.

۳. قابل ذکر است که مبنای استاندارد در اینجا، آمار منتشر شده در سالنامه آماری کشور است که هر پنج سال یک بار منتشر می‌شود. سالنامه جدید هنوز منتشر نشده است.

۴. مرکز آمار ایران، سالنامه‌ی آماری کشور - ۱۳۹۵، فصل ۹ (آب و برق)، ص ۳۷۷

۲. **آبرسانی:** در سال ۱۳۵۷ میزان تولید آب ۱/۵ میلیارد مترمکعب و تعداد انشعاب ۲/۷ میلیون بوده است، اما تا سال ۱۳۹۵، تعداد شهرهای تحت پوشش آب شهری از ۴۵ شهر به ۱۱۱۳ شهر در حال حاضر افزایش یافته است؛ آبرسانی به روستاها از ۱۲۰۰۰ روستا در سال ۱۳۵۷ به ۳۳۲۹۷ روستا در سال ۱۳۹۱ رسیده است. بر اساس آمارهای مرکز آمار ایران، در سال ۱۳۵۵، از حدود ۲/۹ میلیون واحد مسکونی روستایی، در حدود ۲/۳ میلیون یا به عبارتی، ۷۹ درصد از جمعیت روستایی فاقد تأسیسات لوله کشی لازم بوده‌اند.

این وضعیت در دوران پس از انقلاب به صورت اساسی تغییر کرده است و اکنون ایران بالاترین درصد دستیابی به آب آشامیدنی سالم را در غرب آسیا دارد؛ به گونه‌ای که ۹۲ درصد از جمعیت به آب آشامیدنی سالم دسترسی دارند (نزدیک به ۱۰۰ درصد در مناطق شهری و ۸۰ درصد در مناطق روستایی). به طور دقیق‌تر باید گفت که براساس اطلاعات منتشر شده در سالنامه‌ی آماری سال ۱۳۹۵ کشور، بیش از ۲۱ میلیون و ۲۲۰ هزار فقره انشعاب آب شهری و روستایی در کشور وجود دارد که از این تعداد، ۱۵ میلیون و ۸۲۷ هزار فقره انشعاب، مربوط به نقاط شهری است.^۵

۳. **مخابرات و تلفن:** آمار دقیق تلفن‌های کشور در سال ۱۳۵۷، ۸۵۰ هزار شماره بود؛ در حالی که براساس سرشماری سال ۱۳۹۵، تعداد کل تلفن‌های ثابت منصوبه، ۳۵ میلیون و ۵۹۴ هزار خط می‌باشد. در همین راستا، آمار اخذ شده در سرشماری مذکور گویای آن است که تعداد کل خطوط واگذار شده موبایلی بیش از ۱۵۰ میلیون نفر (۱۵۳ میلیون و ۷۴۹ خط) می‌باشد. تعداد خطوط پرسرعت اینترنت کشور در همان سال، بالغ بر ۹۴ میلیون خط بوده است.^۶

۴. **راه و ترابری:** در سال ۵۷ مجموع راه‌های اصلی و فرعی کشور حدود ۳۶ هزار کیلومتر بود، حال آنکه اکنون، مجموع راه‌های اصلی و فرعی کشور از مرز یک میلیون کیلومتر عبور کرده است. در حوزه روستایی، طول محورهای موجود از ۸ هزار و ۲۰۰ کیلومتر، به ۲۰۵ هزار کیلومتر رشد یافته که این میزان از پیشرفت حاکی از توجه ویژه به محرومیت‌زدایی مناطق روستایی است.^۷

از سال ۱۲۹۱ هجری شمسی که اولین سوت قطار در ایران به صدا درآمد تا سال ۱۳۵۷ حدود ۴۵۶۵ کیلومتر خطوط ریلی در ایران ساخته شد. این رقم تا سال ۱۳۹۵ به ۱۳۴۳۷ کیلومتر رسیده و براساس

۵. مرکز آمار، همان، ص ۳۵۰

۶. مرکز آمار، همان، فصل ۱۳ (ارتباطات)، ص ۴۹۹

۷. «نیم‌نگاهی بر دستاوردهای انقلاب در عرصه راه‌سازی»، در: www.yjc.ir، ۱۹ دی ۱۳۹۷

سند چشم‌انداز باید به ۱۵۰۰۰ کیلومتر برسد. به عبارتی، متوسط سالانه احداث راه آهن در ایران قبل از انقلاب ۸۰ کیلومتر بوده و این عدد بعد از انقلاب به ۲۳۳ کیلومتر افزایش یافته است. ساخت اولین مترو در کشور (شهر تهران) و توسعه و تعمیم آن به سایر شهرهای بزرگ، از دیگر توفیقات نظام است که امروزه سهم قابل توجهی از جابجایی مردم با حداقل هزینه ممکن را به خود اختصاص داده است.

۵. سوادآموزی: میزان باسواد جمعیت ۶ ساله و بالاتر کشور، از ۴۷/۲ درصد در سال ۱۳۵۵ به ۷۹/۵ درصد سال ۱۳۷۵ و به بیش از ۸۰٪ در سال ۱۳۸۰ رسیده است. براساس نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵، نرخ باسوادی جمعیت ۶ ساله و بالاتر کشور، به ۸۷/۶ درصد رسیده است.^۸ قابل ذکر است که در دوران قبل از انقلاب اسلامی، تعداد ۱۵۴ هزار دانشجو در تعداد محدودی دانشگاه یا مراکز آموزش عالی و آن هم در چند کلان‌شهر کشور تحصیل می‌کردند. براساس آمار سال ۱۳۹۲، تعداد ۱۱۹ دانشگاه و مرکز آموزش عالی دولتی، ۲۸ مرکز آموزش عالی وابسته به دستگاه‌های اجرایی، ۲۹۵ دانشگاه غیرانتفاعی، ۵۵۰ دانشگاه پیام نور، ۳۸۵ دانشگاه آزاد اسلامی، ۷۳۹ مرکز آموزش عالی علمی و کاربردی، ۲۷۴ مرکز آموزش فنی حرفه‌ای و تربیت معلم در کشور فعال بوده و در این دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی، بیش از ۴ میلیون دانشجو به تحصیل اشتغال دارند. همچنین طی ۵۰ سال حکومت پهلوی در مجموع ۴۷۰۴۷ باب مدرسه ساخته شده است، در حالی که تنها ۱۲ سال پس از انقلاب با ساخته شدن بیش از ۳۰ هزار مدرسه تعداد مدارس تا سال ۱۳۶۹ به ۷۸۱۹۲ باب رسید.

۶. بهداشت و سلامت: طی سال‌های اخیر سازمان بهداشت جهانی دو بار ایران را به عنوان موفق‌ترین کشور جهان در کاهش نرخ مرگ و میر کودکان مورد تقدیر قرار داده است. همچنین سازمان بهداشت جهانی، ایران را در سال ۲۰۰۴ به عنوان موفق‌ترین کشور آسیایی در کنترل و مقابله با ایدز معرفی کرد. توجه به برخی از آمارها در زمینه سلامت، دستاوردهای انقلاب در این حوزه را بیشتر به ما می‌نمایاند:

* قبل از انقلاب، ۳۰ درصد پزشکان ایران وارداتی از بنگلادش، فیلیپین و هند و پاکستان بودند، اما امروز از ۵۳ کشور جهان برای درمان به ایران می‌آیند.

* در ۱۹.۷۳۹ روستای کشور ۳۵ هزار بهورز به عنوان پیشگامان نظام سلامت فعالیت می‌کنند. قبل از انقلاب، خانه‌های بهداشت فقط در ۱۵۰۰ روستا بوده وجود داشته است.

* با اجرای طرح واکسیناسیون ملی فلج اطفال به همت بسیجیان و پوشش ۹۵ درصدی این واکسیناسیون، تاکنون فلج اطفال از کشور ریشه کن شده و این در حالی که کشورهای همسایه هیچ کدام نتوانسته‌اند این بیماری را ریشه کن کنند.

* بیمارهای عفونی مالاریا، سل، وبا در ایران کنترل شده است.

* برنامه گسترش ایمن سازی واکسیناسیون در ایران بالای ۹۷ درصد است.

* در سال ۵۷ صرفاً با ۷ دانشکده پزشکی، ۷۰۰ دانشجو داشتیم، اما در حال حاضر در ۴۷ دانشگاه، ۱۸۰ هزار دانشجوی گروه پزشکی مشغول تحصیل هستند.

* پوشش ۱۰۰ درصدی بیمه روستاییان افتخار جمهوری اسلامی ایران در بعد عدالت اجتماعی در حوزه سلامت است.

* امروز ایران جزو کشورهای برتر جراحی قلب در دنیا است و جزو معدود کشورهایی است که عمل پیوند قلب در آن صورت می‌گیرد.

* بانک قرینه در جمهوری اسلامی یکی از بهترین بانک‌های قرینه دنیا است و ظرف ۲۴ ساعت، قرینه موردنظر بیمار آماده می‌شود.

* آمار رشد ۱۰ برابری پزشکان متخصص، عمومی و دندان پزشک در مقابل رشد ۲/۵ برابری جمعیت ایران در چهل سال گذشته، مثال‌زدنی است. قابل ذکر است که تعداد کل پزشکان قبل از انقلاب حدود ۱۵ هزار نفر بوده است که اکنون بالغ بر ۱۵۰۰۰۰ نفر می‌باشد. تعداد پزشکان متخصص نیز قبل از انقلاب ۷۰۰۰ نفر بوده که در چهل سال گذشته به ۷۲ هزار نفر رسیده است.

* ایران در تولید بیش از ۹۵ درصد از داروهای مصرفی خود کفا شده و از صادرکنندگان دارو است. قبل از انقلاب فقط ۲۵ درصد داروها آن هم داروهای ساده و دم‌دستی در داخل تولید می‌شد و همانگونه که در فصل اول گفته شد، شرکت‌های دارویی در سال ۱۳۵۷، ۸۵ تا ۱۰۰ درصد به واردات اتکا داشتند.

* جمهوری اسلامی ایران با راه‌اندازی مجتمع ملی تولید فرآورده‌های دارویی نوترکیب در مقیاس صنعتی در کل منطقه آسیای جنوب غربی، تولیدکننده انحصاری داروهای نوترکیب محسوب می‌شود.

* به گزارش سازمان بهداشت جهانی بین ۸۰ تا ۹۴ درصد جمعیت ایران دسترسی به داروهای ضروری را دارند.

* قبل از انقلاب، تنها ۳۷ درصد شهرهای کشور دارای بیمارستان بوده که اکنون با وجود افزایش شهرها به میزان ۳ برابر، ۹۷ درصد شهرها بیمارستان دارند. براساس اطلاعات منتشر شده در سالنامه آماری کشور در سال ۱۳۹۵، ۹۵۴ بیمارستان در کشور وجود دارد که از این تعداد، ۷۶۳ بیمارستان به بخش دولتی و ۱۹۱ بیمارستان به بخش خصوصی تعلق دارد.^۹

* در ایران آنقدر مرگ و میر مادران بر اثر زایمان کاهش یافته است که این اتفاق نادر یک پدیده و زبانزد عام و خاص می‌باشد. آمار قبل از انقلاب بالای ۲۰۰ مورد در ۱۰۰ هزار زایمان و در سال ۲۰۱۵ کمتر از ۲۰ مورد در ۱۰۰ هزار زایمان می‌باشد. قابل ذکر است که این رقم، قبل از انقلاب برای مرگ و میر کودکان، ۱۱۱ مورد بوده که تا سال ۱۳۸۰، به حدود ۲۸ مورد کاهش یافته است.

* ایران در زمره سه کشور پیشرو در پیوند مغز استخوان در جهان قرار دارد. همچنین، ایران در درمان ناباوروری رتبه سوم جهان و در ارتوپدی و پیوند اعضا رتبه چهارم را دارد.

* ایران رتبه هفتم دنیا در تولید داروهای موردنیاز بیماری‌های خاص را دارد و رتبه چهارم در درمان ژنتیک. همچنین، ایران جزو پنج کشور برتر جهان در کاشت حلزون شنوایی است.

* قبل از انقلاب تنها در یک رشته فوق تخصص تربیت می‌کردیم، اما اینک در ۲۷ رشته.^{۱۰}

۹. مرکز آمار ایران، همان، فصل ۱۸ (بهداشت و درمان)، ص ۶۸۴

۱۰. «دستاوردهای انقلاب اسلامی در حوزه «سلامت» (انجست شنبه‌های انقلاب)»، در: <http://farhangesadid.ir>، ۱۳

مقایسه برخی از شاخص‌های رفاهی - خدماتی در قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی

موارد	قبل از انقلاب	بعد از انقلاب (سال ۱۳۹۵)
بورق‌رسانی	۳/۱ میلیون مشترک	۳۳/۸ میلیون مشترک
آب‌رسانی	۲/۷ میلیون انشعاب	۲۱/۲ میلیون انشعاب
تلفن ثابت	۸۵۰ هزار خط	۳۵/۵ میلیون خط و ۱۵۳/۷ میلیون خط موبایل
جاده	۳۶ هزار کیلومتر	بیش از یک میلیون کیلومتر
راه آهن	۴۵۶۵ کیلومتر	۱۳۴۳۷ کیلومتر
نرخ باسوادی	۴۷/۲ درصد	۸۷/۶ درصد
تعداد پزشکان	۱۵ هزار نفر	۱۵۰ هزار نفر
تولید دارو	۲۵ درصد در داخل	۹۵ درصد در داخل
درصد شهرهای دارای بیمارستان	۳۷ درصد	۹۷ درصد
مرگ و میر مادران بر اثر زایمان	بالای ۲۰۰ مورد در ۱۰۰ هزار زایمان	کمتر از ۲۰ مورد در هر ۱۰۰ هزار زایمان
مرگ و میر کودکان هنگام تولد	۱۱۱ مورد	۲۸ مورد (در سال ۱۳۸۰)

بخش سوم

بهبود شاخص توسعه انسانی

پژوهشگران توسعه در سال‌های جنگ سرد، عمدتاً توسعه را با معیارهای اقتصادی می‌سنجیدند و بنابراین، درآمد سرانه را شاخص توسعه‌یافتگی می‌دانستند. با این حال، با طرح انتقاداتی نسبت به این شاخص، بتدریج، شاخص سنجش توسعه، تغییر کرد و بحث توسعه‌ی انسانی مطرح شد. منتقدان معتقد بودند که شاخص درآمد سرانه و دیگر شاخص‌های اقتصادی، معیارهای ناقصی برای سنجش توسعه‌یافتگی یک کشور هستند. برای مثال درآمد سرانه می‌گوید که به طور متوسط هر کدام از افراد یک کشور، در طول یکسال چقدر درآمد کسب می‌کنند، اما درباره‌ی چگونگی توزیع درآمد در این کشور اطلاعاتی ارائه نمی‌دهد. همچنین مشخص نیست که این درآمد چگونه خرج می‌شود. به علاوه اگرچه می‌توان گفت که درآمد بالاتر به سطح زندگی بهتر و رفاه بیشتر می‌انجامد، اما آیا افراد در کشورهایی که درآمد سرانه یکسانی دارند، زندگی مشابهی دارند؟ پاسخ منفی است.

بنابراین، اندیشمندان به فکر یافتن شاخص دیگری افتادند که علاوه بر وضعیت اقتصادی، نمایانگر وضعیت اجتماعی کشورها نیز باشد. توسعه‌ی انسانی در این راستا و توسط اقتصاددانی پاکستانی به نام «محبوب الحق» و با همکاری «آمارتیا سن»، از برندگان جایزه نوبل مطرح شد و در نخستین گزارش توسعه انسانی سازمان ملل متحد در سال ۱۹۹۰ به کار گرفته شد. شاخص توسعه انسانی^{۱۱} چکیده اندازه‌گیری‌های توسعه انسانی است. این شاخص میانگین موفقیت‌های بدست آمده در یک کشور در سه بعد اصلی توسعه انسانی یعنی «زندگی طولانی و سالم»، «دستیابی به دانش» و «استانداردهای زندگی آبرومندانه» را اندازه می‌گیرد.

به طور دقیق‌تر باید گفت که شاخص توسعه انسانی براساس سه پارامتر سنجیده می‌شود: درآمد سرانه واقعی (براساس روش شاخص برابری خرید)، امید به زندگی (در بدو تولد)، و دسترسی به آموزش (که تابعی از نرخ باسوادی بزرگسالان و میانگین سال‌های به مدرسه رفتن افراد است). در واقع،

برخلاف معیارهای گذشته که شاخص‌هایی از فرایندها و ابزار توسعه را معیار ارزیابی وضعیت توسعه جوامع بشری قرار می‌دادند، در توسعه انسانی بر اینکه هدف واقعی برنامه‌های توسعه باید ایجاد شرایطی برای زندگی سالم، خلاقانه و شاد برای انسان‌ها باشد، تأکید می‌شود. به عبارتی، مفهوم توسعه‌ی انسانی به جای تمرکز بر ابزار، به اهداف پیشرفت و توسعه تأکید دارد و هدف واقعی توسعه را خلق محیطی برای افراد می‌داند که در آن بتوانند از زندگی طولانی، سالم و خلاق لذت ببرند. توسعه انسانی به مفهوم فرایند گسترش حیطه انتخاب افراد و بهبود رفاه آنها است. بنابراین، توسعه انسانی یک مفهوم کلی و جامع است که افراد را در مرکز تمام جنبه‌های فرایند توسعه قرار می‌دهد.^{۱۲} توسعه انسانی دو وجه دارد: یکی ارتقای قابلیت‌های انسانی مانند بهبود در سلامت، دانش و مهارت و دیگری، استفاده افراد از قابلیت‌های کسب‌شده برای ایجاد فرصت مانند فعال بودن در عرصه سیاسی، اجتماعی و فرهنگی. در واقع، مفروض اساسی توسعه انسانی این است که قابلیت‌های انسانی نقش مهمی در خروج از رکود و رفتن به سمت رشد اقتصادی دارند و توسعه اقتصادی نمی‌تواند بدون توسعه منابع انسانی به مسیری مطلوب برسد. به عبارتی، توسعه انسانی، پیش‌نیاز رشد پایدار بلندمدت است. رشد اقتصادی، بدون بهبود در توسعه انسانی استمرار نمی‌یابد و هر کشوری برای حرکت در مسیر توسعه اقتصادی به یک آستانه توسعه انسانی نیاز دارد. جمله آغازین گزارش توسعه انسانی سازمان ملل متحد در سال ۱۹۹۰ را می‌توان تز محوری توسعه انسانی دانست: «مردم ثروت واقعی یک کشورند.»

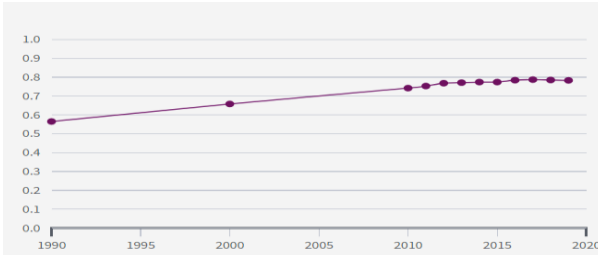
۱- وضعیت توسعه انسانی در ایران: در بررسی وضعیت ایران در این شاخص، مشخص می‌شود که سرعت رشد این شاخص در ایران، بسیار بالا بوده است؛ به گونه‌ای که نه تنها در سطح منطقه، بیشترین سرعت رشد را داشته است، بلکه در مقیاس جهانی نیز، بنا به اعلام برنامه توسعه سازمان ملل (UNDP)^{۱۳} متوسط رشد شاخص توسعه‌ی انسانی در ایران، بالاتر از متوسط رشد جهانی از سال ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۷ میلادی بوده است.^{۱۴} در نمودار زیر، رشد شاخص توسعه‌ی انسانی در ایران نمایش داده شده است.

۱۲. جواد طهماسبی (۱۳۹۱)، «شاخص توسعه انسانی و مقام ایران در جایگاه جهانی»، گزارش راهبردی شماره ۱۵۹، تهران:

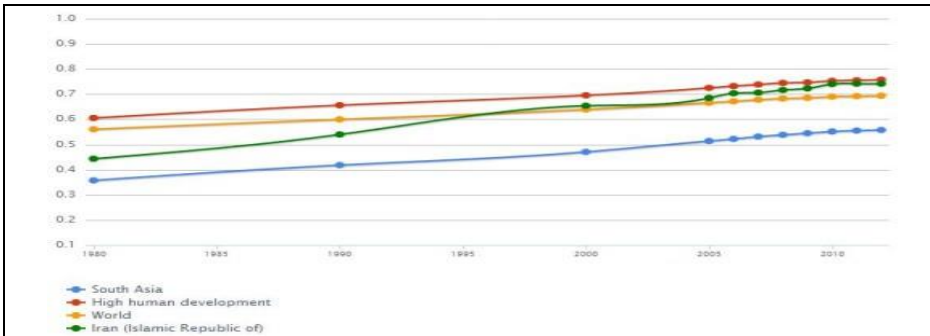
مرکز تحقیقات استراتژیک، صص ۷-۶

۱۳. United Nations Development Programme

۱۴. Human Development Indices and Indicators ۲۰۱۸ Statistical Update, p۲۲-۲۳

بررسی وضعیت کشورمان در این شاخص و میزان تغییرات آن نیز در جدول زیر آمده است. آنگونه که در جدول مشاهده می‌کنیم، نمره ایران در این شاخص، از ۰/۵۷۷ در سال ۱۹۹۰ به ۰/۷۸۳ در سال ۲۰۲۰ رسیده است؛ یعنی نمره ایران در این شاخص، ۲۰۶ واحد رشد داشته است. در نمودار زیر نیز می‌توان مشاهده کرد که متوسط رشد شاخص توسعه‌ی انسانی در ایران، در مقایسه با متوسط رشد جهانی از ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۷، بالاتر از متوسط رشد جهانی بوده است.

۲- مقایسه وضعیت شاخص توسعه انسانی در ایران با کشورهای عربی ثروتمند: در مقایسه با کشورهای عربی ثروتمند منطقه نیز میزان رشد شاخص توسعه‌ی انسانی در ایران بسی بالاتر بوده است. آنچه که اهمیت این رشد را در مقایسه با کشورهای عربی بیشتر حائز اهمیت می‌کند، این است که سرانه‌ی درآمد ناخالص داخلی همه‌ی این کشورها، از ایران بالاتر است، اما با این وجود، میزان رشد شاخص توسعه‌ی انسانی در ایران، از همه‌ی این کشورها بالاتر بوده است؛ یعنی اگرچه سرانه‌ی تولید ناخالص داخلی در ایران پائین‌تر از کشورهای مذکور است، اما سرعت رشد در سایر مؤلفه‌های توسعه‌ی انسانی در ایران، آنقدر بالا بوده است که نه تنها پائین بودن رتبه‌ی ایران در مقایسه با کشورهای عربی در مؤلفه‌ی سرانه‌ی تولید ناخالص داخلی را جبران کرده، بلکه در مقیاس کلی، سبب شده تا رشد ایران در این شاخص، بالاتر از کشورهای عربی منطقه باشد. در جدول زیر، درصد

تغییرات این شاخص برای ایران و کشورهای عربی ثروتمند منطقه از سال ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۷ آورده شده است.^{۱۵}

کشور	نمره شاخص توسعه انسانی در سال ۱۹۹۰ (صدم)	نمره شاخص توسعه انسانی در سال ۲۰۲۰ (صدم)	میزان تغییر (صدم)
ایران	۵۵۷	۷۸۳	۲۰۶
عربستان سعودی	۶۹۷	۸۵۴	۱۵۷
امارات متحده عربی	۷۲۷	۸۹۰	۱۵۷
عمان	۷۰۴ (شروع از سال ۲۰۰۰ بوده است)	۸۱۳	۱۰۹
قطر	۷۵۴	۸۴۸	۹۴
بحرین	۷۴۶	۸۵۲	۱۰۸
کویت	۷۱۳	۸۰۶	۹۳

البته باید یادآور شد که رتبه‌ی ایران در این شاخص، پائین‌تر از این کشورها می‌باشد، اما رشد این شاخص در ایران بالاتر از این کشورها بوده است؛ معنای این عبارت این است که کشورهای عربی، در شاخص مذکور، در برهه‌ی قبل از انقلاب و قبل از سال ۱۹۹۰ نیز رتبه‌ی بالاتری نسبت به ایران داشته‌اند. با این حال، رتبه‌ی این کشورها، چندان رو به بهبود نبوده است، اما رتبه‌ی جهانی ایران تغییرات محسوسی داشته است.

هر چند که اندازه‌گیری شاخص توسعه انسانی از سال ۱۹۹۰ شروع شده است، اما برخی منابع، وضعیت این شاخص در ایران قبل از انقلاب را اعلام کرده‌اند. بنا به اعلام این منابع، ایران در سال ۱۳۵۶، از نظر شاخص توسعه انسانی در بین ۱۸۰ کشور جهان در رده ۱۳۰، اما اکنون این رتبه به ۷۰ رسیده است. این در حالی است که حکومت پهلوی روزانه شش میلیون بشکه نفت تولید می‌کرد و قیمت نفت از سال ۱۳۵۲ به چهار برابر افزایش یافته بود و جمعیت کشور نیز نصف جمعیت امروز بود.^{۱۶} در همین راستا، باید گفت که امید به زندگی در قبل از انقلاب، ۵۵ سال بوده و اکنون به ۷۶/۷ سال رسیده است.

۱۵. آمارها برگرفته از سایت برنامه توسعه سازمان ملل (UNDP) می‌باشد، به آدرس:

<http://hdr.undp.org/en/countries/profiles>. اصل اطلاعات در سالنامه‌ی آماری منتشر شده توسط UNDP نیز

موجود می‌باشد.

۱۶. «مقایسه شاخص توسعه انسانی ایران، قبل و بعد از انقلاب»، در: www.bultannews.com، ۶ فروردین ۱۳۹۶

بخش چهارم

دستاوردهای صنعتی و کشاورزی

۱. **حوزه صنعت:** بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، تحولات حوزه صنعت نیز دچار تحول شد که در اینجا به عنوان نمونه به چند صنعت پایه در کشور اشاره می‌شود.

۱-۱. **تولید فلزات اساسی:** فلزات اساسی از جمله مهمترین بخش‌های مهم صنعتی هستند که در اینجا به عنوان نمونه به تحول در تولید دو مورد از اساسی‌ترین و زیربنایی‌ترین این فلزات اشاره می‌شود.

۱-۱-۱. **آلومینیوم:** «شرکت آلومینیوم ایران» در سال ۱۳۴۶ توسط سه شرکت ایرانی، پاکستانی و آمریکایی در اراک تأسیس شد. عملیات اجرایی و نصب تأسیسات در سال ۱۳۴۸ شروع و در ۲۳ اردیبهشت ماه ۱۳۵۱ با دو خط تولید و ظرفیت ۴۵ هزار تن در سال به بهره‌برداری رسید. با احداث این کارخانه، ایرالکو به اولین تولیدکننده انواع شمش آلومینیوم در ایران و منطقه خاورمیانه تبدیل گردید. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و خروج کارشناسان آمریکایی و افزایش مصرف آلومینیوم در ایران، خطوط تولید کارگاه بدست متخصصان ایرالکو احیا و از دو خط به پنج خط در سال ۱۳۷۰ افزایش یافت و ظرفیت تولید آلومینیوم به ۱۲۰ هزار تن در سال رسید.^{۱۷} براساس آمار سال ۱۳۹۶، عملکرد تولید آلومینیوم در سه واحد بزرگ ایرالکو، المهدی و هرمزال ۳۰۵ هزار و ۵۰۱ تن بود^{۱۸}؛ یعنی نسبت به قبل از انقلاب، رشد حدود هفت برابری داشته است.

۱-۱-۲. **فولاد:** براساس اطلاعات منتشرشده در سالنامه‌ی آماری ۲۰۲۰ انجمن جهانی فولاد (World Steel Association)، ایران با تولید حدود ۲۵/۶ میلیون تن فولاد در سال ۲۰۱۹، دومین تولیدکننده فولاد در سطح منطقه است و از این جهت، فاصله‌ی معناداری با سایر کشورهای

۱۷. «شرکت آلومینیوم ایران»، در: fa.wikipedia.org/wiki

۱۸. «گزارش تولید آلومینیوم کشور در چهارماه ابتدایی سال ۱۳۹۷»، در: <http://www.alinclub.com>، ۲۴ مرداد

منطقه دارد.^{۱۹} نزدیکترین آمار تولید سالانه‌ی فولاد در منطقه به رقم تولیدی کشورمان، مربوط به عربستان است؛ با رقم حدود ۵/۵ میلیون تن.

۱-۲. **سیمان:** توسعه کارخانه‌های سیمان یکی از اولویت‌های برنامه‌های اول تا پنجم عمرانی قبل از انقلاب بوده است، به گونه‌ای که در پایان سال ۱۳۵۷، ۱۲ شرکت سیمانی، ۱۵ کارخانه سیمان وجود داشت و ظرفیت اسمی کوره‌ها به ۷/۷ میلیون تن در سال و ظرفیت پروژه‌های در دست اقدام به ۹ میلیون تن در سال رسیده بود. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، ظرفیت تولید سیمان در کشور بتدریج سیر صعودی به خود گرفت؛ در سال ۱۳۶۵، کل ظرفیت تولید سیمان کشور به نزدیک ۱۷ میلیون تن رسید. در برهه‌های بعدی، مصرف بالای سیمان در کشور به دلایلی چون بازسازی خرابه‌های ناشی از جنگ، رشد جمعیت، افزایش ساخت و سازها و... همواره کمبود عرضه‌ی سیمان در کشور وجود داشت تا اینکه در سال ۱۳۷۸، تولید سیمان، ظرفیت و توانایی پاسخگویی به نیاز و مصرف داخلی را پیدا کرد. پس از سال ۱۳۸۲ نیز صنعت سیمان در کشور به میزان چشم‌گیری رشد کرد، به طوری که از ۱۳۸۳ تا ۱۳۹۵، ظرفیت سیمان کشور با ۱۵۶ درصد رشد، از ۳۲/۶ میلیون تن به ۸۳/۵ میلیون تن در سال رسید. در سند چشم‌انداز کشور در افق ۱۴۰۴ نیز کسب جایگاه سوم جهانی با ظرفیت تولید سالانه ۱۲۰ میلیون تن و رتبه اول در صادرات جهانی برای صنعت سیمان کشور تعیین شده است که با توجه به ظرفیت‌سازی‌های صورت گرفته در این حوزه، تحقق آن دور از انتظار نیست.

جالب آنکه در مقیاس جهانی، بنا به آمار سال ۲۰۱۵، ایران هفتمین تولیدکننده‌ی سیمان در سطح جهان می‌باشد؛ در سطح منطقه، تنها ترکیه، آنهم با اختلاف جزئی، رتبه‌ی بهتری در تولید سیمان، نسبت به ایران دارد. عربستان در این رتبه‌بندی، در جایگاه ۱۲ و مصر در جایگاه ۱۳ قرار دارند. سایر کشورهای منطقه نیز جایگاه قابل‌ذکری ندارند.^{۲۰}

۱-۳. **کاشی و سرامیک:** قبل از هر چیز، توجه به دو نکته مهم درباره‌ی وضعیت تولید کاشی و سرامیک در زمان رژیم شاه ضروری است؛ اول اینکه میزان استفاده از کاشی و سرامیک در آن برهه، کم بوده و به هیچ وجه قابل‌مقایسه با شرایط کنونی نیست و دوم اینکه بخشی از مصرف داخلی کاشی و سرامیک کشور؛ یعنی سالانه حدود ۱/۵ میلیون متر مربع، از کشورهای ایتالیا و اسپانیا وارد می‌شد. با این حال، بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، توسعه‌ی این صنعت، روند رو به رشدی به خود گرفت، به

۱۹. worldsteel's Steel Statistical Yearbook ۲۰۲۰, p۴

۲۰. وزارت صنعت، معدن و تجارت (۱۳۹۶)، گزارش ادواری محصولات منتخب - شماره ۵ (سیمان)، صص ۱۱-۷

گونه‌ای که تا سال ۱۳۷۹، ظرفیت تولید کاشی و سرامیک کشور، به حدود ۲۰ میلیون متر مربع در سال رسید. در برنامه سوم توسعه به ارتقای توان تولیدی صنعت کاشی و سرامیک توجه جدی شد، به گونه‌ای که فقط در دو سال اول اجرای این برنامه (۱۳۸۱ و ۱۳۸۲) برای تولید بیش از ۵۰۰ میلیون متر مربع کاشی و سرامیک، مجوز صادر شد که بیش از ۲۲۰ میلیون متر مربع آن، وارد فاز اجرایی شد. طبق آمار سال ۲۰۱۵، ایران در تولید کاشی و سرامیک، با تولید سالانه ۳۲۰ میلیون متر مربع، در زمره ۱۰ کشور برتر در تولید کاشی و سرامیک قرار دارد.^{۲۱} ظرفیت تولید در این بخش، اکنون بالغ بر ۴۰۰ میلیون متر مربع است.

۴-۱. **محصولات پتروشیمی:** تولید محصولات پتروشیمی از یک میلیون و ۶۰۴ هزار و ۱۰۰ تن در سال ۱۳۵۷^{۲۲} به بیش از ۵۳ میلیون و ۶۳۰ هزار تن محصول پتروشیمی و فرآورده پلیمری در سال ۱۳۹۶ رسیده است؛^{۲۳} یعنی تولید محصولات پتروشیمی در کشور بیش از ۳۰ برابر شده است. جالب آنکه در این حوزه، به خودکفایی بالای ۹۰ درصدی رسیده‌ایم و این در حالی است که عربستان سعودی، به خودکفایی پنج درصدی هم نرسیده است.

در مجموع، بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، سهم صنعت در تولید ناخالص ملی از ۱۸ درصد به ۴۰ درصد رسیده و صادرات غیر نفتی ایران از ۵۴ میلیون دلار به ۳۱ میلیارد دلار؛ یعنی ۵۷ برابر افزایش یافته است.^{۲۴} در همین زمینه باید از رشد تولید ناخالص داخلی نیز یاد کرد. براساس اطلاعات منتشر شده توسط بانک جهانی، تولید ناخالص داخلی ایران از رقم زیر ۱۰۰ میلیارد دلار در سال ۱۳۵۷، به حدود ۴۴۰ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۶ رسیده است. این رقم در سال ۱۳۵۷، ۹۰ میلیارد دلار بوده است.^{۲۵} البته در سال‌های اخیر با افت و خیزهایی مواجه بوده است، به گونه‌ای که در سال ۱۳۹۰، این رقم به ۶۰۰ میلیارد دلار هم نزدیک شده بود.

۲۱. وزارت صنعت، معدن و تجارت (۱۳۹۷)، گزارش ادواری محصولات منتخب - شماره ۹ (کاشی و سرامیک)، صص ۱۰-۸.

۲۲. «نگاهی به صنعت پتروشیمی ایران پس از انقلاب اسلامی»، در: www.shana.ir، ۱۷ بهمن ۱۳۹۵.

۲۳. «ثبت ۵ رکورد جدید در صنعت پتروشیمی ایران»، در: www.mashregnews.ir، یک اردیبهشت ۱۳۹۷.

۲۴. «دستاوردهای انقلاب اسلامی در حوزه «صنعت» (نشست شنبه‌های انقلاب)»، در: <http://farhangesadid.ir>، ۱۴.

ممکن است اکنون سؤال شود که چرا اکنون اثرات این پیشرفت‌ها را به طور ملموس در زندگی خود احساس نمی‌کنیم؟ اتفاقاً باید گفت که این پیشرفت‌ها به طور ملموس و محسوسی در زندگی آحاد جامعه نمایان است؛ به شرطی که وضعیت کنونی را با گذشته مقایسه کنیم. به عنوان مثال، ساخت و ساز مسکن در مقایسه با گذشته (قبل از انقلاب و حتی دو دهه اول انقلاب) رشد نمایی داشته است و اگر پیشرفت‌ها در حوزه‌هایی چون تولید مصالح ساختمانی نبود، نیازهای فزاینده به مصالح ساختمانی براحتی تأمین نمی‌شد یا اینکه در حوزه‌ی محصولات غذایی و کشاورزی باید گفت که از ابتدای انقلاب تاکنون علی‌غم حدود دو نیم برابر شدن جمعیت کشور، اما هم‌اکنون انواع و اقسام مواد غذایی از قبیل میوه و سبزی و... در کشور به وفور یافت می‌شود.

۲. کشاورزی: کشاورزی از جمله بخش‌های اقتصادی است که پس از انقلاب اسلامی احیا شد؛ قبل از انقلاب بخش کشاورزی ایران تقریباً نابود و ایران به واردکننده بزرگ محصولات کشاورزی تبدیل شد، اما پس از انقلاب اسلامی، با توجه ویژه نظام به توسعه بخش کشاورزی، ایران به سمت خودکفایی در کالاهای استراتژیک مثل گندم حرکت کرد. بر اساس اعلام وزارت جهاد کشاورزی، تولیدات محصولات کشاورزی ایران در سال ۱۳۹۶ به ۱۱۸ میلیون تن رسیده است. به این ترتیب، ۸۰ درصد از نیاز کشور از طریق تولید داخلی تأمین شده و خودکفایی ۸۰ درصدی در بخش کشاورزی ایجاد شده است.^{۲۶}

بررسی جزئیات تولید کالاها حکایت از آن دارد که در سال‌های اخیر نیز تولید گندم همواره رقمی میان ۱۰ تا ۱۴.۵ میلیون تن بوده است. امسال نیز تا پایان آبان ماه و پایان سال زراعی، ۹ میلیون و ۶۰۰ هزار تن گندم خرید تضمینی شده است. تولید سایر کالاهای اساسی نیز از وضعیت خوبی برخوردار بوده است. بر اساس اعلام معاونت بازرگانی وزارت جهاد کشاورزی، در سال ۹۶ رکورد تولید شکر در ۱۲۰ سال گذشته زده شد. براین اساس، دو میلیون و ۱۵ هزار تن شکر تولید شد، در حالی که نیاز کشور به این محصول ۲ میلیون و ۳۰۰ هزار تن است.^{۲۷}

در مجموع، ایران به لحاظ جمعیتی در رتبه ۱۸ جهان قرار دارد، اما در تولید ۲۱ محصول کشاورزی رتبه‌های تک رقمی را بین کشورهای جهان به خود اختصاص داده است. بر اساس گزارش فائو، ایران

۲۶. «میزان خودکفایی ایران در تولید محصولات کشاورزی چقدر است؟»، در: <https://www.sarpoosh.com>، ۲۵

شهریور ۱۳۹۷

۲۷. همانجا

در زمینه تولید ۳۰ محصول مهم کشاورزی جزو ۲۰ کشور نخست دنیا قرار گرفته که نشان دهنده ضریب بالای امنیت غذایی و خودتکایی این کشور در تأمین نیازهای غذایی ساکنان خود است. ایران در زمینه تولید دو محصول مهم خرما و پسته رتبه ۲ جهان را داراست. رتبه سوم جهان در زمینه تولید گیلاس، خربزه، هندوانه، گردو، بادام و زردآلو نیز به ایران اختصاص دارد. در زمینه تولید خیار، انجیر و کیوی نیز ایران در رتبه چهارم جهان قرار گرفته است. رتبه پنجم بزرگ‌ترین تولید کننده هلو، پیاز و بادمجان نیز به ایران اختصاص دارد. در حوزه تولید سیب درختی و اسفناج رتبه ششم جهان، در زمینه تولید قارچ و گوجه فرنگی رتبه هفتم، در زمینه تولید انگور، لیمو و پرتقال نیز رتبه نهم در دنیا به ایران اختصاص دارد. همچنین رتبه ایران در زمینه تولید چغندر قند و چای ۱۱، سیب زمینی ۱۳، جو و گندم ۱۵، کنجد ۱۶، سبزیجات ۱۹ و زیتون و توت فرنگی ۲۰ اعلام شده است.^{۲۸}

این در حالی است که نسبت جمعیت شهرنشین به جمعیت روستایی کشور، بنا به سرشماری سال ۱۳۹۵، سه برابر است و در برهه‌ی قبل از انقلاب، حدود ۵۳ درصد جمعیت کشور در روستاها ساکن بوده‌اند؛ یعنی افزایش تولید محصولات کشاورزی در حالی در ایران رخ داده است که به مرور زمان، از جمعیت تولید کننده محصولات کشاورزی در روستاها کاسته شده و در مقابل، بر جمعیت مصرف کننده در شهرها افزوده شده است.

بخش پنجم

کارنامه و اقدامات فرهنگی - هویتی انقلاب

با پیروزی انقلاب اسلامی، نگاه به مسائل فرهنگی و هویتی کشور دگرگون شد. در واقع، بیگانه‌محوری سابق طرد و نفی شد و برای تقویت بومی‌گرایی، اتکا به ظرفیت‌های داخلی و شکوفایی زیربنای فرهنگی و هویت اسلامی ایرانی تلاش شد. این تغییر نگاه، از ابتدای پیروزی انقلاب تاکنون، دستاوردهای متعددی به همراه داشته است که در ادامه، در چند محور به بررسی و بازگویی این دستاوردها پرداخته می‌شود.

۱. پاسداشت حقوق زنان: یکی از دستاوردهای فرهنگی انقلاب، مشخص شدن جایگاه واقعی زن مسلمان در خانه و اجتماع بود. با توجه به خودباختگی فرهنگی و رواج ارزش‌های غربی در عصر پهلوی، هویت اسلامی زن مسلمان ایرانی مورد تهدید واقع شده بود؛ در جامعه به تدریج فرهنگ برهنگی و بی‌عفتی رواج می‌یافت و از فعالیت‌های اجتماعی و مفید زنان کاسته می‌شد. پس از انقلاب اسلامی جایگاه زن در جامعه اسلامی تبیین شد و همانگونه که زنان در جریان پیروزی انقلاب فعالیت داشتند، پس از انقلاب، به جایگاه واقعی که مسئولیت در برابر مصالح اجتماعی و سیاسی جامعه و حضور فعال در صحنه‌های مختلف بود، دست یافتند. در این زمینه توجه به چند آمار جالب توجه است:

* در حوزه آموزش و پرورش، نرخ باسوادی زنان در ۴۰ سال اخیر، ۲/۵ برابر شده است؛ یعنی از ۳۵ درصد در سال ۱۳۵۵، به ۸۴/۲ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است. در همین زمینه بایستی به کاهش نرخ بازماندگی از تحصیل در میان دختران اشاره کرد؛ در سال ۱۳۵۵، این نرخ برای دختران، ۳۸/۶ درصد بوده که در سال ۱۳۹۵، به سه درصد رسیده است.

* نسبت زنان عضو هیات علمی و دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی در سال تحصیلی ۱۳۵۸-۵۹، ۱۴ درصد در سال ۶۶-۱۳۶۵، ۱۵ درصد در سال ۷۶-۱۳۷۵، ۱۶ درصد و در سال ۸۶-۸۵، ۲۰ درصد بوده است. این در حالی است که تعداد زنان عضو هیئت علمی از سال تحصیلی ۷۶-۱۳۷۵ تا سال

تحصیلی ۹۶-۱۳۹۵، از ۳۵۰۸ نفر به ۲۰۲۹۸ نفر رسیده؛ یعنی شش برابر افزایش داشته است و به ۲۴/۷ درصد رسیده است.^{۲۹}

* درصد مدیران، قانونگذاران و کارکنان عالی رتبه از کل شاغلان برای زنان از ۳/۳ درصد در سال ۱۳۵۵، به ۱۷/۳ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است؛ یعنی حدود شش برابر افزایش داشته است. در همین راستا قابل ذکر است که میزان زنان شاغل دارای تحصیلات عالی ۵/۲ درصد در سال ۱۳۵۵ به ۴۶/۹ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است. همچنین، ضریب نفوذ بیمه تأمین اجتماعی در میان زنان شاغل، از ۱۲/۵ درصد در سال ۱۳۵۵ به ۷۷/۴ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است.^{۳۰}

* در حوزه‌ی ورزشی نیز تعداد رشته ورزشی بانوان از هفت رشته از سال ۵۷ به ۳۸ رشته در سال ۱۳۹۷ توسعه یافته است. تعداد مربیان ورزشی رشد نجومی داشته و از ۹ نفر به ۳۵ هزار مربی زن افزایش داشته است؛ تعداد داور زن نیز از هفت نفر به ۱۶ هزار نفر رسیده است. همچنین تعداد ورزشگاه‌های اختصاصی بانوان پس از انقلاب ۳۰ برابر شده است و حضور زنان در مسابقات خارجی قبل از انقلاب تنها شش مورد بوده که بعد از انقلاب به ۱۲ هزار نفر افزایش یافته است. فراتر از این، دستاوردهای معنوی زنان در حوزه ورزش است؛ به گونه‌ای که امروز تمامی زنان ورزشکار کشورمان در میدانی مختلف، با حفظ حجاب بومی خود حاضر می‌شوند و از این جهت، به الگویی برای جهانیان تبدیل شده‌اند. جالب آنکه در سال ۲۰۰۹ تنها زنان ورزشکار کشورمان در مسابقات آسیایی با حجاب شرکت کردند که در سال ۲۰۱۱ ترکیه و پس از آن در سال ۲۰۱۷ سوریه، عراق، ترکیه، اندونزی و سایر کشورها با پوشش اسلامی در مسابقات حضور پیدا کردند.^{۳۱}

۲۹. معاونت رئیس‌جمهور در امور زنان و خانواده (۱۳۹۷)، «تحولات جامعه زنان ایران به مناسبت چهلمین سال پیروزی

انقلاب اسلامی»، ص ۱۷، قابل دسترسی در: <http://women.gov.ir>

۳۰. همان، ص ۳۶

۳۱. زهرا چیدری (۱۳۹۷)، «در حوزه زنان و خانواده دستاورد انقلاب اسلامی ایران»، در: <http://www.javanonline.ir>

وضعیت حقوق زنان قبل و بعد از انقلاب اسلامی

موارد	قبل از انقلاب (سال ۱۳۵۵)	بعد از انقلاب (سال ۱۳۹۵)
نرخ باسوادی زنان	۳۵ درصد	۸۴/۲ درصد
نرخ بازماندگی از تحصیل دختران	۳۸/۶ درصد	۳ درصد
تعداد زنان عضو هیئت علمی	۱۴ درصد (سال تحصیلی ۵۹-۱۳۵۸)	۲۴/۷ درصد
زنان شاغل عالی‌رتبه	۳/۳ درصد	۱۷/۳ درصد
زنان شاغل دارای تحصیلات عالی	۵/۲ درصد	۴۶/۹ درصد
بیمه تأمین اجتماعی زنان شاغل	۱۲/۵ درصد	۷۷/۴ درصد
تعداد رشته‌های ورزشی زنان	۷ نفر	۳۸ مورد (۱۳۹۷)
مربیان ورزشی زن	۹ نفر	۳۵ هزار نفر
تعداد داوران ورزشی زن	۷	۱۶ هزار نفر
ورزشگاه‌های اختصاصی زنان	۳۰ برابر شده است.	
حضور زنان در مسابقات خارجی	۶ نفر	۱۲ هزار نفر

۲. دستاوردها در حوزه رسانه (مطبوعات و کتاب) به برکت انقلاب اسلامی، وضعیت رسانه‌ای

کشور، با رشد چشم‌گیری مواجه شده است که در اینجا فقط به صورت موردی، به گوشه‌ای از این دستاوردها اشاره می‌شود.

* در فاصله سال‌های ۹۷-۱۳۹۴، در حوزه انتشار کتاب، تعداد ۱۳۱ هزار و ۱۸۳ عنوان کتاب چاپ اول و تعداد ۹۱ هزار و ۳۰۶ عنوان کتاب تجدید چاپی مجوز گرفته و منتشر شده‌اند.

* وجود بیش از ۹۳۰۰ پایگاه خبری و ۴۲ خبرگزاری، به گونه‌ای که همه ذائقه‌های سیاسی و فرهنگی خبرگزاری دارند.

* افزایش تبدیل تعداد انگشت شمار روزنامه صد درصد تحت کنترل دولت در قبل از انقلاب، به ۳۴۱ روزنامه با سلاتق مختلف در حال حاضر.

* ۳۵۰۰ عنوان تخصصی از نشریات. در همین زمینه قابل ذکر است که تعداد عناوین نشریات علمی کشور به ۱۲۷۲ نشریه رسیده است.

* فعالیت ۱۶۵۰ رسانه استانی و شهرستانی و ۴۷۳ رسانه منطقه‌ای (محل)

* پیش از انقلاب اسلامی هیچ رسانه تأثیرگذار بین‌المللی نداشتیم و امروز رسانه‌های نافذ منطقه‌ای و بین‌المللی را داریم مانند پرس تی وی، خبرگزاری العالم و ...

* فعالیت ۱۵۰۸ رسانه با مدیرمسئولی بانوان، پس از انقلاب، یک جهش استثنائی و رشد نجومی از حضور زنان در حوزه رسانه است. ۳۲

به طور خلاصه در حوزه فرهنگی می‌توان گفت که بررسی تنوع و حجم انتشارات در موضوعات مختلف، تقویت و توسعه‌ی حوزه‌های علمیه، مساجد، موقوفات، توسعه و افزایش شبکه‌های تلویزیونی و رادیویی جمهوری اسلامی در داخل کشور و آن‌سوی مرزها، احداث و توسعه فرهنگسراها و مراکز فرهنگی و هنری، برگزاری ده‌ها و بلکه صدها نمایشگاه داخلی و بین‌المللی کتاب، افزایش کمی و کیفی آثار نمایشی بویژه در بخش فیلم و کسب موفقیت‌های جهانی در این زمینه و مهمتر از همه، ارتقاء بینش و آگاهی‌های عمومی و اجتماعی در سطح جامعه، از مهمترین فعالیت‌های قابل ذکر در کارنامه فرهنگی انقلاب اسلامی است.

۳. پاسداشت حقوق اهل سنت: با وقوع انقلاب اسلامی گام‌های مهمی در جهت احقاق حقوق مختلف ملت، اعم از زن و مرد و شیعه و سنی برداشته شد و نگاهی متوازن و متعادل به حقوق آحاد ملت حاکم شد. در این میان، کارنامه‌ی انقلاب در زمینه‌ی توجه به حقوق مختلف هم‌وطنان اهل سنت، کارنامه‌ی درخشانی است که در اینجا تلاش می‌شود به طور مختصر بدان اشاره شود. شاید بتوان گفت که آنچه در اصل دوازدهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران درباره‌ی اهل سنت آمده است، به خوبی بیانگر نگاه منطقی و دقیق جمهوری اسلامی به اهل سنت است. در این اصل تصریح شده است: «دین رسمی ایران، اسلام و مذهب جعفری اثنی عشری است و این اصل الی الابد غیر قابل تغییر است و مذاهب دیگر اسلامی اعم از حنفی، شافعی، مالکی، حنبلی و زیدی دارای احترام می‌باشند و پیروان این مذاهب در انجام مراسم مذهبی، طبق فقه خودشان آزادند و در تعلیم و تربیت دینی و احوال شخصی (ازدواج، طلاق، ارث و وصیت) و دعاوی مربوط به آن در دادگاه‌ها رسمیت دارند و در هر منطقه‌ای که پیروان هر یک از مذاهب اکثریت را داشته باشند، مقررات محلی در حدود اختیارات شوراهای بر طبق آن مذهب خواهد بود، با حفظ حقوق پیرامون سایر مذاهب.»

۳۲. «دستاوردهای انقلاب اسلامی در حوزه «طبوعات و خبرگزاری‌ها(گزارش شانزدهمین نشست شبانه‌های انقلاب)»، در:

اصل فوق و عملکرد جمهوری اسلامی ایران در ارتباط با پیروان سایر مذاهب اسلامی به خوبی نشان دهنده اهتمام نظام به رعایت حقوق پیروان این مذاهب است. بر این اساس حقوقی که قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران برای مسلمانان مورد نظر مقرر داشته عبارتند از:

احترام، آزادی انجام مراسم مذهبی، رسمیت تعلیم و تربیت دینی و احوال شخصیه، رسمیت قانونگذاری محلی، حقوق سیاسی و اداری شامل؛ الف) آزادی تشکیل احزاب، جمعیت‌ها، انجمن‌های سیاسی و صنفی و انجمن‌های اسلامی، براساس اصل ۲۶ قانون اساسی. ب) نمایندگی مجلس شورای اسلامی براساس اصل ۶۴ قانون اساسی. ج) تساوی با همه ملت ایران، در همه حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلامی، براساس اصل نوزدهم و بیستم قانون اساسی. بر همین اساس، علمای اهل تسنن در مجلس خبرگان رهبری که وظیفه نظارت بر عالی‌ترین مقام کشور را دارد، سه نماینده دارند. در مجلس شورای اسلامی نیز حدود ۲۰ نماینده دارند. از لحاظ استخدام در نهادها و ادارات دولتی و حکومتی نیز محدودیتی بر سر راه اهل سنت نیست. همچنانکه بسیاری از مسئولان شهری و استانی در مناطق سنی‌نشین در اختیار برادران اهل تسنن است. علاوه بر آن امکان حضور برادران اهل تسنن در نهادهای نظامی، اطلاعاتی و امنیتی نیز قابل توجه است و تنها بیش از ۵۰۰۰ نفر از برادران اهل سنت در سپاه کردستان عضو هستند.^{۳۳} طبق برخی آمارها، بیش از ۶۰٪ بخشداران در استان سیستان و بلوچستان و قریب به ۹۸٪ اعضای شوراهای شهر و روستا در این استان از اهل سنت می‌باشند.^{۳۴} همچنین، تعداد قابل توجهی از شهرداران سنی مذهب هستند. تمامی دهیاران از میان فعالان اهل سنت منصوب شده‌اند و برخی فرمانداران، برخی مدیران کل و حتی معاونین استاندار از برادران اهل سنت می‌باشند. حدود ۹۰٪ اعضای شوراهای حل اختلاف از معتمدین اهل سنت در مناطق سنی‌نشین انتخاب و توسط دادگستری استان‌ها برای آنها حکم صادر شده است. فارغ التحصیلان حقوق اهل سنت به تعداد مورد نیاز توسط قوه قضائیه انتخاب شده و در محاکم بعنوان دادیار، بازپرس، و قاضی به خدمت اشتغال دارند و ...

۳۳. «خدمات ج.ا.ا. به اهل سنت در ایران»، در: <http://www.hajj.com>. بی‌تا

۳۴. برگرفته از سخنان حمیرا ریگی، فرماندار شهر قصرقند سیستان و بلوچستان در نشست شنبه‌های انقلاب، در: «انقلاب

تحولی عظیم را در توجه به اهل سنت رقم زد»، در: <http://farhangesadid.ir>. ۲ آذر ۱۳۹۷

۴. پاسداشت حقوق اقلیت‌ها و قومیت‌ها: حقوق شهروندی دارای چهار بعد مهم است که براساس این ابعاد، بایستی به ارزیابی کارنامه جمهوری اسلامی در پاسداشت حقوق اقلیت‌ها و قومیت‌ها به عنوان شهروندان نظام پرداخت. حقوق شهروندی عبارت‌اند از:^{۳۵}

۴.۱. حقوق مدنی: مربوط به ذات انسان بوده و همه‌ی افراد را شامل می‌شود مانند حق امنیت، مصون بودن حیثیت، جان، مال و مسکن، انواع آزادی‌ها و ایفای احوال شخصیه. جمهوری اسلامی همه‌ی انواع حقوق مدنی را برای تمامی شهروندان، اعم از مسلمان و غیرمسلمان، فارس یا غیرفارس، به رسمیت شناخته است. به عنوان مثال، هیچ‌یک از هموطنان اقلیت یا قوم خاصی، در زمره‌ی شهروندان درجه دوم، چه در قانون و چه در عمل، قرار ندارد. این در حالی است که در برهه‌ی قبل از انقلاب، خشن‌ترین سیاست‌ها مانند تخته‌قاچو کردن عشایر و قانون متحدالشکل کردن لباس درباره‌ی اقوام اعمال شد که آشکارا نقض حقوق مدنی آنها محسوب می‌شد.

۴.۲. حقوق سیاسی: حقوقی که برای مشارکت فعال فرد در فرایندهای حکومت ضروری است و به موجب آن، فرد می‌تواند در حاکمیت ملی خود ایفای نقش کند. در این زمینه نیز حقوق اقلیت‌ها و قومیت‌ها با تمام و کمال رعایت می‌شود. در این راستا، قانون اساسی برای قومیت‌ها شأن محلی قائل نیست، اما برای اقلیت‌های مذهبی در برخی حوزه‌ها از جمله داشتن کاندیداهای مستقل در مجلس شورای اسلامی، حقوق متمایز برخوردار است که اتفاقاً این موضوع، به احقاق حقوق اقلیت‌های مذهبی بیشتر کمک می‌کند، اما در نظر گرفتن چنین حقی برای قومیت‌ها، به سبب تنوع قومی در کشور، با اصل حاکمیت ملی در تعارض است و می‌تواند پیامدهای مضر داشته باشد. ضمن اینکه باید توجه داشت که ممانعت از فعالیت سیاسی بهائیان به دلیل ماهیت انحرافی و فرقه‌ای آن است؛ زیرا بهائیت در زمره‌ی ادیان الهی نیست. از این رو، در زمره‌ی اقلیت‌های مذهبی قرار نمی‌گیرد.

۴.۳. حقوق اجتماعی - اقتصادی: شامل تمام حقوق و مزایای اجتماعی، اقتصادی و رفاهی است. این مورد واضح و مبرهن است و نیازی به توضیح ندارد. به عنوان مثال، همانگونه که هموطنان شیعی از حقوقی چون تحت پوشش بیمه‌های تأمین اجتماعی قرار گرفتن، گرفتن یارانه و... برخوردار هستند، سایر هموطنان، اعم از اقلیت‌های مذهبی و قومیت‌ها، بلسویه از این حقوق برخوردارند.

۳۵. افشین ترکارانی، سیدمهدی ساداتی‌نژاد (۱۳۹۷)، «شهروندی دین‌پایه؛ الگوی انسجام هویتی در ایران»، فصلنامه مطالعات

۴.۴. حقوق فرهنگی: شامل مواردی چون به رسمیت شناختن و حفاظت از فرهنگ، زبان، سنن و شیوه‌های زندگی متفاوت است. در پاسداشت این حقوق نیز کارنامه جمهوری اسلامی درخشان است؛ به رسمیت شناختن و تداوم فعالیت کلیساها و کنیسه‌ها در برهه‌ی بعد از انقلاب بخوبی گویای توجه به این موضوع است. ضمن اینکه در حوزه‌ی زبان باید گفت که در اصل ۱۵ قانون اساسی به آموزش زبان‌های قومی و محلی در کنار آموزش زبان فارسی تأکید شده است، اما این به معنای جایگزینی زبان‌های قومی و محلی با زبان فارسی در آموزش‌های رسمی نیست. دقت در حفظ زبان فارسی در آموزش‌های رسمی به نفع خود قومیت‌ها نیز می‌باشد. در حوزه‌ی پاسداشت فرهنگ، سنن و شیوه‌های محلی نیز فقط به عنوان یک مثال ساده می‌توان به راه‌اندازی شبکه‌های محلی و استانی در صداوسیما و تبلیغ سنت‌های قومیت‌های مختلف در صداوسیما اشاره کرد. این در حالی است که در سیاست‌های فرهنگی پیش از انقلاب، بر یکسان‌سازی قومی تأکید می‌شد و حتی با ترویج زبان‌های قومی مانند زبان ترکی و مظاهر فرهنگ ترکی در زمان رضا شاه، به طور جدی مبارزه می‌شد.^{۳۶}

به عنوان جمع‌بندی باید گفت که امروزه به برکت انقلاب و نظام اسلامی، هیچ هموطنی به دلیل هویت قومی و مذهبی، در دستیابی به حقوق شهروندی‌اش با هیچ مشکل و مانعی روبرو نیست. در مواردی مانند اعدام برخی ضدانقلاب‌ها در کردستان نیز باید گفت که برخورد با این قبیل افراد، ربطی به هویت قومی یا مذهبی آنها ندارد، بلکه به سبب جرمی که انجام داده‌اند، مجازات شده‌اند. حال، اگر فردی با هویت شیعی نیز به جرمی مرتکب شود، بدون توجه به هویت مذهبی وی، با او برخورد می‌شود.

در مورد حقوق اقلیت‌ها در برهه‌ی قبل از انقلاب باید گفت که قانون اساسی مشروطه، در مجموع، بسیاری از حقوقی که قانون اساسی جمهوری اسلامی برای اقلیت‌های مذهبی به رسمیت شناخته، به رسمیت شناخته بود. با این وجود، در زمان رضا شاه، محدودیت‌هایی علیه این اقلیت‌های اعمال شد. به عنوان مثال، شهرخ ارباب کیخسرو نماینده زرتشتیان که از سال ۱۳۰۰ طرفدار سرسخت رضاشاه بود به دلیل اینکه پسرش در آلمان بر خلاف خواست پدر به طرفداری از نازی‌ها سخنرانی کرده بود به ضرب گلوله پلیس کشته شد. در مورد مدارس ارامنه نخست کلاس‌های تدریس زبان‌های اروپایی

۳۶. در مورد تحولات قومی قبل از انقلاب ر.ک: مجتبی مقصدی (۱۳۸۰)، تحولات قومی در ایران؛ علل و زمینه‌ها، تهران:

تعطیل شد و سپس در سال ۱۳۱۷ اجازه‌نامه فعالیت این گونه مدارس باطل شد. در همان سال روزنامه نیمه رسمی اطلاعات با چاپ مقالاتی درباره‌ی «جنايات خطرناك» که همگی با نام‌های ارمنی و آسوری بود، مبارزه شدیدی علیه اقلیت مسیحی به راه انداخت.^{۳۷} آنچه در این دوره، بیشتر مورد توجه بود، زرتشتیان و بهائیان بودند که در دوره‌ی بعدی (زمان محمدرضا شاه)، نیز حمایت از آنها تداوم داشت.

۵. احیای هویت شیعیان در سطح منطقه و جهان: از جمله دستاوردهای فرهنگی - هویتی مهم و غیرقابل تردید انقلاب اسلامی، در سطح فراسرزمینی، هویت‌یابی شیعیان در اقصی نقاط منطقه و بلکه در سطح جهان است.^{۳۸} در واقع، متأثر از نگاه خاص انقلاب اسلامی به مقوله‌ی هویت، امروزه علاوه بر دستاوردهای فرهنگی انقلاب اسلامی در داخل کشور، این دستاوردها، ابعاد منطقه‌ای و بین‌المللی نیز یافته است.

در سطح منطقه می‌توان از جنبش‌هایی چون حزب‌الله لبنان، جنبش‌النجباء در عراق، کتائب حزب‌الله و چندین جنبش دیگر و همچنین حشدالشعبی در همین کشور، انصارالله در یمن، لشکر فاطمیون (رزمندگان شیعه افغانستانی)، لشکر زینبیون (رزمندگان شیعه پاکستانی) و... نام برد. در خارج از منطقه نیز انقلاب اسلامی بر جنبش‌های مختلف اسلامی و آزادی‌بخش در کشورهای اسلامی و غیراسلامی تأثیر گذاشته است که اخیرترین مورد آن را می‌توان در نیجریه و جنبش اسلامی شیعیان این کشور دید. بنابراین، متأثر از انقلاب اسلامی، هویت‌یابی اسلامی صرفاً محدود به ایران نمانده، بلکه ابعاد و دامنه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی نیز پیدا کرده است و این فرصتی است که در رژیم شاه هیچ‌گونه امکانی برای تحقق آن وجود نداشت.

۳۷. آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب، صص ۲۰۱-۲۰۰

۳۸. در مورد تأثیر انقلاب اسلامی بر جنبش‌های اسلامی ر.ک: محمدباقر حشمت‌زاده (۱۳۸۷)، تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر کشورهای اسلامی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. همچنین، ابراهیم برزگر (۱۳۹۱)، نظریه‌های بازتاب جهانی انقلاب اسلامی ایران، تهران: دانشگاه امام صادق (ع)

بخش ششم

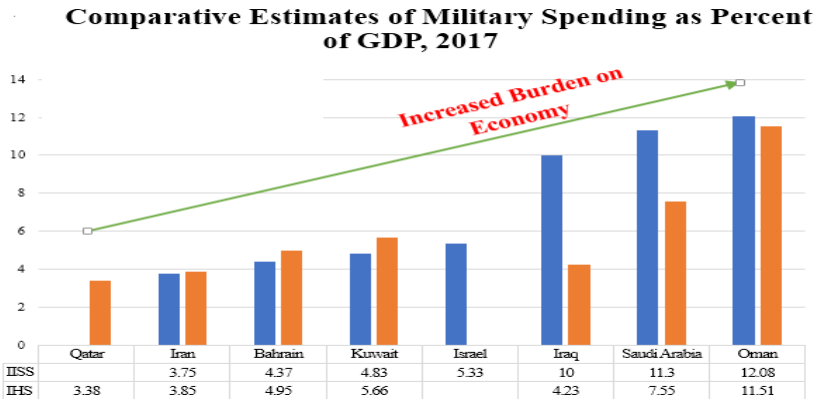
توان دفاعی راهبردی و بازدارنده

وضعیت برون‌گرا، وابسته و غیر کارکردی توان دفاعی کشور در برهه‌ی قبل از انقلاب که به جای خلق دستاورد برای کشور، به ایجاد تبعات وخیمی منجر شده بود، با پیروزی انقلاب اسلامی، دچار دگرگونی اساسی شد. در واقع، با تهاجم نظامی صدام به کشور، اگرچه کشورمان در دفع تجاوزات آن کاملاً موفق بود و حتی تا مرحله‌ی تنبیه متجاوز هم پیش رفتیم، اما در مجموع، با توجه به اینکه عمده‌ی نگاه معطوف به مدیریت جنگ بود، فرصت چندانی برای پیاده‌سازی مدل مطلوب تقویت بنیه‌ی دفاعی کشور فراهم نبود تا اینکه بلافاصله بعد از پایان جنگ تحمیلی، سیاست‌های مستحکمی مبنی بر تقویت بنیه‌ی دفاعی کشور در پیش گرفته شد، به گونه‌ای که امروز با گذشت بیش از سه دهه از آن زمان، ایران به لحاظ داشتن پتانسیل‌های لازم و نه ظرفیت‌های عملی و میدانی، قدرت دوم دفاعی منطقه را دارد می‌باشد و در رتبه‌بندی بین‌المللی نیز جزو کشورهای برتر محسوب می‌شود.

۱- **رتبه دفاعی ایران:** براساس آخرین رتبه‌بندی پایگاه Global Fire Power ایران در میان ۱۴۰ کشور، در رتبه‌ی ۱۴ قرار دارد.^{۳۹} قابل ذکر است که در محاسبات این پایگاه برای تخمین قدرت دفاعی ایران، قدرت دفاعی سپاه لحاظ نشده است. نکته مهم آنکه، ایران براساس شاخص‌های اندازه‌گیری شده توسط این پایگاه، بعد از ترکیه، مهمترین قدرت دفاعی منطقه غرب آسیا می‌باشد. براساس شاخص‌های این پایگاه، در سطح منطقه، رژیم صهیونیستی بعد از کشورمان، با قرار گرفتن در رتبه ۱۸، سومین قدرت نظامی منطقه غرب آسیا محسوب می‌شود. چهارمین قدرت نظامی منطقه، براساس محاسبات این پایگاه، عربستان سعودی است که در رتبه‌ی ۲۰ جهان قرار دارد. این در حالی است که هزینه‌های دفاعی آنها چندین برابر ایران است.

کسب رتبه دوم منطقه در حوزه‌ی توان دفاعی برای کشورمان، در حالی است که جمهوری اسلامی ایران در میان کشورهای منطقه، کمترین میزان از تولید ناخالص داخلی (GDP) سالانه خود را به

هزینه‌های دفاعی – نظامی اختصاص داده است. آمار منتشر شده حکایت از رقمی بین سه تا چهار درصد از اختصاص تولید ناخالص داخلی به هزینه‌های دفاعی توسط کشورمان دارد.^{۴۰} این در حالی است که عربستان سعودی رقمی بین ۷ تا ۱۲ درصد از تولید ناخالص داخلی خود که حدود ۱۳ برابر بیشتر از بودجه ایران برای امور دفاعی خود است، اختصاص داده و علی‌رغم بهره‌مندی از کمک‌ها و خریدهای خارجی، اما نتوانسته است، رتبه‌ای همانند کشورمان در حوزه‌ی توان دفاعی کسب کند. در نمودار زیر نیز هزینه‌های نظامی ایران با کشورهای عربی منطقه براساس میزان تولید ناخالص داخلی که هر یک از این کشورها به هزینه‌های نظامی اختصاص می‌دهند، مقایسه شده است. براساس اطلاعات منتشر شده در این نمودار که از داده‌های منتشر شده توسط مؤسسه بین‌المللی مطالعات استراتژیک (IISS) و IHS markit اخذ شده است، ایران در میان کشورهای منطقه، به استثنای قطر، کمترین میزان از **تولید ناخالص داخلی (GDP) سالانه** خود را به هزینه‌های دفاعی – نظامی اختصاص داده است.

منبع: Cordseman, Harrington (PowerPoint File), slide ۴۷

آنچه شگفتی و عظمت توان دفاعی جمهوری اسلامی ایران را بالا می‌برد این است که جمهوری اسلامی ایران از ابتدای انقلاب تاکنون با تحریم دست و پنجه نرم کرده و تحت این شرایط، هیچ سلاحی از آمریکا خریداری نکرده است، اما کشورهای منطقه همگی با برقراری روابط نظامی با

^{۴۰} Anthony H. Cordseman, Nicholas. Harrington (۲۰۱۸), “The Arab Gulf States and Iran: Military Spending, Modernization, and the Shifting Military Balance”, at: www.csis.org, December ۱۲

آمریکا، مقادیر زیادی سلاح و مهمات از این کشور خریداری کرده‌اند. با این وجود، همچنان در مقایسه با کشورمان، میزان قدرت دفاعی - نظامی آنها بسیار محدود است. براساس آمارهای که کردزمن و هرینگتون در مقاله‌ی مقایسه‌ی هزینه‌های نظامی ایران و کشورهای عربی منطقه، به نقل از وزارت خارجه آمریکا آورده‌اند، فقط در فاصله‌ی سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۷، شش کشور عضو شورای همکاری خلیج فارس، حدود ۳۳ میلیارد دلار تسلیحات از آمریکا خریداری کرده‌اند که از این میان، فقط حدود ۲۲ میلیارد از سوی عربستان سعودی خریداری شده است.

۲- توان موشکی و پهپادی؛ توان راهبردی: در کنار دیگر ظرفیت‌های مهم کشور در حوزه‌ی دفاعی، توان موشکی یکی از مهمترین پارامترهایی است که هم در تقویت قدرت بازدارندگی کشورمان بشدت مؤثر است و هم به میزان زیادی در کاهش فاصله‌ی اقتدار دفاعی کشورمان با کشورهای توسعه‌یافته جهان مؤثر بوده است. در واقع، جمهوری اسلامی ایران با دستیابی به توانایی راهبردی ساخت و آزمایش موفق موشک‌های بالستیک و نقطه‌زن، در حیطه‌ای موفق به کسب دستاورد شده است که تا پیش از این، انحصاری چند کشور معدود بود. در همین راستا، تأسیسات موشکی زیرزمینی جمهوری اسلامی ایران، یکی از ابعاد قدرت دفاعی این کشور است که در کسب مزیت دفاعی در سطح بین‌المللی برای آن مؤثر بوده است؛ زیرا تا پیش از رونمایی کشورمان از سیلوهای پرتاب موشک بالستیک، تنها سه کشور آمریکا، روسیه و چین به عنوان تنها دارندگان رسمی تأسیسات موشک زیرزمینی شناخته می‌شدند تا اینکه در سال ۱۳۹۰ شمسی این باشگاه کوچک یک عضو جدید را در خود دید. در سال ۱۳۹۰ خورشیدی و در جریان رزمایش «پیامبر اعظم ۶» نیروی هوافضای سپاه پاسداران از سیلوهای پرتاب موشک بالستیک خود رونمایی کرد.

نکته مهم در این زمینه آن است که توانایی بومی و راهبردی موشکی کشورمان بعدی است که مورد اذعان دوست و دشمن است. در این زمینه، یوزی رابین، رئیس سابق سازمان موشکی رژیم صهیونیستی و ملقب به پدر صنعت موشکی اسرائیل در سمینار بازدارندگی هسته‌ای، موشکی، کنترل تسلیحات و سیاست دفاعی که در سال ۲۰۱۵ برگزار شد و اعضای کنگره آمریکا نیز در آن حضور داشتند، اعتراف کرد که از نظر فنی ایرانی‌ها برای ما دشمن مهلکی هستند ولی من یک مهندس هستم و نمی‌توانم یک کار مهندس خوب را تحسین نکنم. دوباره می‌گویم که یک مهندسی بسیار هوشمندانه‌ای است، به نظر من بهترین موشک ایرانی‌ها یک موشک کروزر زمینی (سومار) است که از ده سال پیش منتظر آن بودیم. این یک دستاورد بوده است و نمی‌توان این موشک را یک کپی تلقی

کرد. دوباره می‌گوییم که کلاه‌هم را به احترام آدم‌هایی که از نظر فنی این کار را انجام داده‌اند، از سرم برمی‌دارم. ساخت موتور جت‌های کوچک بسیار کار فنی سطح بالا و هوشمندانه‌ای است و ما در آمریکا فقط یک شرکت داریم که می‌تواند این موتورها را تولید کند.^{۴۱}

قابل ذکر است که جمهوری اسلامی ایران در سطح منطقه غرب آسیا، با داشتن هزاران موشک کوتاه‌برد و میان‌برد بالستیک و موشک‌های کروز، بزرگترین و متنوع‌ترین زرادخانه موشکی منطقه را دارا می‌باشد. شهاب ۱ با برد ۳۰۰ کیلومتر، فاتح ۱۱۰ با برد ۳۰۰ کیلومتر، شهاب ۲ با برد ۵۰۰ کیلومتر، ذوالفقار با برد ۷۰۰ کیلومتر، قیام ۱ با برد ۸۰۰ کیلومتر، شهاب ۳، عماد و قدر با برد ۲۰۰۰ کیلومتر، سجیل با برد ۲۰۰۰ کیلومتر و موشک بالستیک سومار با برد ۲۵۰۰ کیلومتر، از انواع موشک‌های ایران می‌باشند. در شکل زیر، موشک‌های بالستیک ایران نمایش داده شده است.^{۴۲}

Key Iranian Ballistic and Cruise Missile Types, Profiles, and Range Maps

علاوه بر دستاوردهای بی‌شمار در حوزه تقویت توان موشکی، جمهوری اسلامی ایران در سایر حوزه‌های دفاع هوایی همچون پهپاد و پدافند نیز پیشرفت‌های قابل توجهی داشته است. در حوزه فناوری پهپادی، ایران موفق به ساخت انواع پهپادهای رادارگریز و با مداومت پروازی بالا، مسلح به

۴۱. «اذعان دشمنان به توان موشکی ایران»، در: www.isna.ir

بمب‌ها و موشک‌های نقطه‌زن شده است به طوری که امروز جزو پنج کشور مطرح در حوزه پهپادی است. در حوزه‌ی ساخت پهپادهای فوق‌پیشرفته مدرن، نیز ایران رتبه‌ی نخست جهانی را دارد.^{۴۳}

در حوزه پدافند هوایی هم نیروهای مسلح جمهوری اسلامی امروز قادرند انواع سامانه‌های راداری و موشکی را طراحی و تولید کنند و تمامی مراحل آموزش و به کارگیری این سامانه‌ها نیز در داخل کشور صورت می‌گیرد. در سایر حوزه‌ها نیز قدرت بازدارندگی کشورمان بی‌نظیر است. به عنوان مثال، در حوزه رزم دریایی، نیروهای دریایی ارتش و سپاه ضمن تأمین امنیت آب‌های سرزمینی ایران در خلیج فارس و دریای عمان و دریای خزر، با حضور در آب‌های آزاد توانسته‌اند امنیت کاروان‌های تجاری جمهوری اسلامی را در نقاط مختلف جهان تأمین کنند. در همین زمینه، نیروهای مسلح کشورمان موفق به ساخت انواع موشک‌های کروز و بالستیک ضدکشتی مانند موشک‌های کروز قادر و قدیر و نور و همچنین موشک‌های بالستیک ضدکشتی خلیج فارس و هرمز شده‌اند. علاوه بر این، صنایع دفاعی کشورمان موفق به طراحی و ساخت انواع شناورهای مورد نیاز نیروهای مسلح مانند ناوشکن‌ها، زیردریایی‌ها و شناورهای تندرو موشک‌انداز نیز گام‌های موثری برداشته شده است.^{۴۴}

۳- توان دفاع سایبری؛ گرانگاهی در نبرد نامتقارن: در کنار توان موشکی، توانایی دفاع سایبری نیز از جمله ظرفیت‌های نوظهور دفاعی کشور است که در سال‌های اخیر، نقشی حیاتی در حفاظت از حریم کشور ایفا کرده است. در واقع، اهمیت فزاینده‌ی فضای سایبری به عنوان پنجمین عرصه‌ی نبردهای جهانی، پس از زمین، دریا، هوا و فضا از یک سو و تهدیداتی که از این طریق متوجه کشور بود، که نقطه‌ی آغاز آن با حمله‌ی سایبری به سانتریفیوژهای نسل اول تأسیسات هسته‌ای نطنز توسط ویروس استاکس نت در سال ۲۰۱۰ رونمایی شد، اهمیت دفاع سایبری را بیش از پیش در دستور کار سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان دفاعی کشور قرار داد، به گونه‌ای که در اسناد بالادستی کشور از جمله برنامه ششم توسعه، به این مهم هم توجه جدی شده است.^{۴۵}

۴۳. حسن اکبری (۱۳۹۳)، «رتبه اول ایران در نوآوری و مهندسی معکوس پهپادها در جهان»، در: <http://www.dana.ir>

۴۴. «دفاع و امنیت پیش و پس از انقلاب اسلامی»، در: www.mashregghnews.ir

۴۵. نوراله قیصری، احسان خضری (۱۳۹۵)، «سیاست دفاعی نظام جمهوری اسلامی ایران: بررسی اسناد کلان»، فصلنامه

با این حال، امروز در سایه‌ی درک مناسب تهدیدات کشور، هوشمندی در راه‌اندازی سریع و کارآمد ارتش سایبری در داخل کشور و اتکا به توان مهندسان وطنی، کشورمان در زمره‌ی قدرت‌های برتر سایبری جهان قرار دارد. در این راستا، پایگاه «AXIOS» طی مطلبی در آگوست ۲۰۱۷، ایران را در زمره‌ی هفت کشور برتر در حوزه‌ی توان سایبری قرار داده است.^{۴۶} جالب آنکه در گزارش شاخص قدرت نظامی آمریکا در سال ۲۰۱۶، از توان سایبری ایران به عنوان یکی از تهدیدات عمده‌ی پیش‌روی آمریکا نام برده شده است. «بنیاد هریتیج» در این زمینه، با اذعان به قدرت سایبری ایران، ایران را چهارمین قدرت سایبری دنیا دانسته است.^{۴۷}

بنابراین، توان دفاعی سخت‌افزاری و نرم‌افزاری کشورمان اکنون سبب شده که جمهوری اسلامی نه تنها در دفع تهدیدات موفق عمل کند، بلکه در یک نبرد همه‌جانبه و نامتقارن، توانایی پاسخگویی به تهدیدات دشمنان را نیز داشته باشد. در واقع، مزیت راهبردی ایران در حوزه‌ی دفاعی آن است که علاوه بر دقت در تأمین و تقویت قدرت دفاعی کشور در حوزه‌های عمومی مانند تعداد نیروهای نظامی، حجم تجهیزات نظامی و...، در حوزه‌های تخصصی و انحصاری دفاعی مانند توانایی موشکی، پهپادی، سایبری و... نیز دستاوردهای فوق‌العاده‌ای کسب کرده است. نوع نگاه و جهت‌گیری‌های حاکم بر این حوزه به گونه‌ای بوده که علاوه بر آنکه خوداتکایی تردیدناپذیر ایجاد کرده و به لحاظ اقتصادی نیز سبب جلوگیری از خروج ارز از کشور، کاهش هزینه‌ی دفاعی، اشتغال‌زایی و... شده است، بلکه در پیچیده‌ترین و دشوارترین شرایط منطقه و جهان، ارمغان‌آور استقلال و عزت ملی و تأمین‌کننده‌ی قدرت بازدارندگی در حد اعلای آن برای کشور شده است. علاوه بر این، به لحاظ بین‌المللی نیز قدرت‌آفرین بوده، به گونه‌ای که پشتوانه‌ی محکمی برای توسعه‌ی نفوذ راهبردی کشورمان در سطح منطقه می‌باشد. در جدول زیر به مقایسه وضعیت دفاعی ایران قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی می‌پردازیم.

۴۶ . Shanon Vara(۲۰۱۷), "The world's top cyber powers", at: www.axios.com, Aug ۱۳

۴۷ . Dakota L. Wood(editor)(۲۰۱۶), "۲۰۱۵ Index of U.S. Military Strength", at: www.heritage.org

برهه	ماهیت	میزان هزینه‌ها	کارویژه	پیامد/دستاورد
قبل از انقلاب	وابسته کامل، سرکوب نیروهای داخلی	۹/۴ میلیارد دلار در سال ۱۹۷۷	ناکارکرد(خشونت علیه مخالفان داخلی)	تضعیف عزت ملی، نفی استقلال، وابستگی به آمریکا، جدایی بحرین از ایران، سرکوب جنبش طغفار و خروج سرمایه از کشور
بعد از انقلاب	دارای استقلال کامل، بازدارندگی و حراست از استقلال و تمامیت ارضی کشور	۶/۳ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۷	بازدارندگی در مقابل دشمنان خارجی	تحکیم اقتدار و استقلال ملی، حفظ تمامیت ارضی، توسعه نفوذ راهبردی تا شرق مدیترانه و ظرفیت‌سازی اقتصادی برای کشور